

29
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. BOZIKAS
Φιλόλογος

ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ – ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ – ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ 'Αγρότες Σερραῖοι μιλοῦν γιά τή ζωή τους

Ἡ αὐτοδιογραφία συγκαταλέγεται στά εἶδη τῆς λαογραφίας πού γιά τήν ἀποτελεσματική τους μελέτη προϋποθέτουν μιά πολυπροσωπική προσέγγιση, καθώς μέσα σ' αὐτήν συνυπάρχουν διάφορα ίστορικά, κοινωνικά καί πολιτισμικά στοιχεῖα. Τά τελευταῖα χρόνια ἀποτελεῖ πόλο ἔλξης τῆς ἐρευνητικῆς προσοχῆς διαφόρων ἐπιστημονικῶν κλάδων. Τό ἐνδιαφέρον αὐτό, πέρα ἀπό τίς ἔξελίξεις στή θεωρία τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν, ὀφείλεται καί στήν ἴδια τή θεματική τῆς αὐτοδιογραφίας, καθώς μέ δεσπόζουσα τήν αὐτοαναφορικότητα προεκτείνεται καί σέ πεδία πού μελετοῦν διαφορετικές μεταξύ τους ἐπιστῆμες. "Ισως, μάλιστα, σέ αὐτή τήν ἴδιότητα πού ἔχει ἡ αὐτοδιογραφία, νά ἐμπεριέχει, δηλαδή, συμπυκνωτικά πολλαπλές διαστάσεις τῆς ζωῆς, νά ὀφείλεται καί τό γεγονός ὅτι ἔστρεψαν ἐπάνω της τό ἐνδιαφέρον τους οἱ ἐπιστημονικοί κλάδοι πού ἐνδιαφέρονταν γιά μιά, κατ' ἔξοχήν, ὄλική θεώρηση τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας.

Συνήθως, ὅταν ἀναφερόμαστε στήν αὐτοδιογραφία, ἐννοοῦμε «ἔνα ἴδιαζον διηγηματικό εἶδος, ὅπου ὁ ἀφηγητής ἔχει πάρει κι ὁ ἴδιος προσωπικά μέρος στά περιστατικά πού ἔξιστορεῖ ἢ ὁπωσδήποτε ἦταν αὐτόπτης μάρτυράς τους»¹. ቩ αὐτοδιογραφία ἀπό τή θέση της εἶναι μιά ἀναδρομή στό παρελθόν. Ἀναφέρεται στήν ίστορία τοῦ αὐτοδιογραφούμενου καί συγχρόνως τῆς κοινωνίας, μέσα στήν ὅποια περιγράφεται ἡ ζωή τοῦ ἀτόμου.

Στήν παροῦσα ἐργασία θά γίνει ἀναφορά στήν ἀναγνώριση τῆς αὐτοδιογραφίας ως θέματος πρός ἐπιστημονική ἔρευνα ἀπό τή λαογραφία σέ συσχετισμό μέ τίς διάφορες ἄλλες ἐπιστῆμες πού πρόσεξαν τίς ἀφηγήσεις αὐτές. Στή συνέχεια θά ἀναπτυχθοῦν τά δομικά χαρακτηριστικά τῆς αὐτοδιογραφίας ως λαογραφικό εἶδος καθώς καί οἱ προσβληματισμοί πού ἔχουν διατυπωθεῖ σχετικά. Ἐπειτα, θά γίνει προσπάθεια νά φανεῖ πῶς συγκλίνουν μέσα στήν αὐτοδιογραφία ἡ λαογραφία, ἡ κοινωνική ίστορία, ἡ λογο-

1. Μερακλῆς Μιχάλης Γ., "Ἐντεχνος λαϊκός λόγος, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, 1993, σ. 247.

τεχνία και ποιά εἶναι ή μεταξύ τους σχέση μέσα στό εῖδος αὐτό. Στό τέλος ύπαρχουν δύο αὐτοβιογραφίες μέ βάση τίς όποιες γίνονται όρισμένες ἐπισημάνσεις και διατυπώνονται κάποια ἔρωτήματα.

Τό ένδιαφέρον γιά τέτοιου εἶδους μαρτυρίες σάν τήν αὐτοβιογραφία ἄρχισε νά παίρνει μεγάλη ἔκταση μέ τήν ἐμφάνιση τῆς ίστοριογραφικῆς σχολῆς τῶν *Annales*. Ή σχολή αὐτή ἐπιχειρεῖ νά ἀνασυνθέσει τό παρελθόν μέσα ἀπό μιά κοινωνική ὀπτική². Η προσπάθειά της αὐτή, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐπικρατοῦσα τάση μέχρι τήν ἐποχή ἐκείνη, στηρίζεται στήν ίστορία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ὅπως αὐτή ἀποτυπώνεται ἐκτός τῶν ἄλλων και στήν λεγόμενη προφορική ίστορία (αὐτοβιογραφίες, ἀφηγήσεις ζωῆς, κ.ά.)

Ἡ θεώρηση αὐτή τῆς ίστορίας μέσα ἀπό τή ζωή τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, μέσα ἀπό τήν καθημερινότητά τους, τίς συνήθειές τους, τίς ἀντιλήψεις τους και ὅχι μέσα ἀπό τίς πράξεις κάποιων προσωπικοτήτων πού ξεχώρισαν, τῆς ἔδωσε τό χαρακτηριστικό τῆς ίστορίας «ἀπό τά κάτω»³. Η ίστορία αὐτή δίνει ἔμφαση στό διαματικό στοιχεῖο τῶν ἀφηγήσεων και στόν τρόπο πού ὑποκειμενικοποιοῦνται τά διώματα στά μέλη μιᾶς κοινότητας.

Γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτό πώς μιά ίστορία μέ τέτοιες κατευθύνσεις δέ θά ἔχει σχέση μέ τίς προηγούμενες ίστοριογραφικές προσεγγίσεις ἀλλά θά εἶναι μιά νέα ίστορία⁴. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ή ίστοριογραφία, σύμφωνα μέ τούς εἰσηγητές της, δέν ὑστερεῖ σέ σχέση μέ τήν παραδοσιακή ίστορία, ἐνῷ, ἀντίθετα, φέρνει νέα ποιοτικά στοιχεῖα, καθώς μέσα στίς προφορικές ἀφηγήσεις ἀποτυπώνεται ή ποικιλία, μέ τήν ὅποια διώνεται και ἔκφραζεται ή ίστορία, ἐνῷ ταυτόχρονα ἀναδεικνύεται και ή πολυπλοκότητα τῆς ἴδιας τῆς

2. Γιά τά ἐπιστημολογικά και ίστοριογραφικά χαρακτηριστικά τῆς σχολῆς τῶν *Annales* και τήν κριτική πού τῆς ἀσκήθηκε βλ. Κόκκινος Γιώργος, 'Από τήν Ίστορία στίς Ίστορίες. Προσεγγίσεις στήν ίστορία τῆς ίστοριογραφίας, τήν ἐπιστημολογία και τή διδακτική τῆς ίστορίας', Αθήνα: Έλληνικά Γράμματα, 1998, σ. 233 - 248. Εἰδικότερα γιά τήν προφορική ίστορία βλ. Finnegan Ruth, Oral traditions and the verbal arts: A guide to research practices, London and New York: Routledge, 1992, σ. 47 - 49.

3. Γιά τήν ἀκρίβεια, ή ίστορία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων ώς ἰδιαίτερο ἔρευνητικό ἀντικείμενο ξεκινᾶ πολύ πιό πρίν και γνωρίζει ἰδιαίτερη ἀνθηση στή δεκαετία τοῦ 1950. Ο Hobsbawm μάλιστα τή συσχετίζει μέ τήν συμβολή τοῦ μαρξισμοῦ στήν ίστορία και εἰδικότερα μέ τήν ἰδιαίτερη προσοχή πού ἔδειξε ό μαρξισμός στήν ίστορία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, καθώς ἀναπτυσσόταν παραλληλα και τό ἐργατικό κίνημα. Hobsbawm Eric, *Πιά τήν Ίστορία*, μτφ. Παρασκευᾶς Ματάλας, Αθήνα: Θεμέλιο, 1998, σ. 249 - 250.

4. Κατά τήν Κυριακίδου - Νέστορος "Αλκη ή προφορική ίστορία «δέν εἶναι ἀπλῶς μιά τεχνική. Εἶναι μιά νέα σύλληψη τῆς ίστορίας». Κυριακίδου - Νέστορος "Αλκη, Λαογραφικά μελετήματα II, Αθήνα: Πορεία, σ. 255.

ίστορικης πραγματικότητας⁵. Τό διωματικό στοιχεῖο πού υπάρχει μέσα στήν αύτοβιογραφία, ύστερο από τίς παραπάνω σημαντικές άνακατατάξεις στή θεωρία της ίστοριογραφίας, τής ἔδωσε τή δυνατότητα, ώστε νά μπορεῖ νά σταθεῖ, πλέον, ίσότιμα, ως μιά νέου τύπου ίστορική πηγή, άνάμεσα στίς άλλες μαρτυρίες πού χρηματοποιεῖ ή ίστορία γιά νά άναπαραστήσει τό παρελθόν.

Στήν έλληνική πραγματικότητα τά τελευταῖα χρόνια τό εἶδος γνωρίζει μιά ίδιαίτερη άναπτυξη καί μάλιστα θεωρεῖται από τά πιό «έμπορικά» εἰδη στήν πώληση τῶν βιβλίων. Οι συγγραφεῖς τους εἶναι άνθρωποι από διάφορα κοινωνικά στρώματα μέ μεγάλο ἐμπειρικό ύλικό, τό όποιο ἀποφασίζουν νά τό ἐκθέσουν μέ τή μορφή τῶν ἀπομνημονευμάτων, η τῆς αύτοβιογραφίας⁶. Συνήθως, τά κείμενα αύτά, ὅταν δέν περιορίζονται στό στενό δρίζοντα τῆς προσωπικῆς ζωῆς τοῦ αύτοβιογραφούμενου, ἐπεκτείνονται καί σέ γενικότερου ίστορικου - κοινωνικοῦ ἐνδιαφέροντος γεγονότα. Χαρακτηριστικό δεῖγμα ἀποτελεῖ ὁ ἐκδοτικός καταιγισμός τῶν τελευταίων ἑτῶν σχετικά μέ μαρτυρίες από τήν ἐποχή τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης καί τοῦ ἐμφυλίου πολέμου.

'Απέναντι σέ αύτό τό φαινόμενο δέ θά μποροῦσε νά ἀδιαφορήσει ή ἔλληνική Λαογραφία⁷. Η προσοχή της στράφηκε κυρίως στίς άφηγήσεις ζωῆς

5. Μπουτζουδῆ Άλεκα, «Προφορική ίστορία: "Ορια καί δεσμεύσεις», στό, Πρακτικά - Διεθνής ήμερος - 30 Μαΐου 1997, Μαρτυρίες σέ ήχητικές καί κινούμενες ἀποτυπώσεις ώς πηγή τῆς Ιστορίας, 'Αθήνα: Κατάρτι, 1998, σ. 25.

6. Ή Λ. Τσιριψώκου κάνει μιά διάκριση άνάμεσα στήν αύτοβιογραφία καί στά ἀπομνημονεύματα λέγοντας πώς «Τό ἐγώ, στήν αύτοβιογραφία, ἀναδιπλώνεται είς ἐστό, αύτοβιοθίζεται στόν ἔσω κόσμο καί αύτογυμνώνεται, ἐνῷ στά ἀπομνημονεύματα ἐκδιπλώνεται καί ἐντάσσεται σέ διαδοχικούς κύκλους: οἰκογένεια, κοινωνικός περίγυρος, κόμματα, θεσμοί, ἀξιώματα.» Τσιριψώκου Λίζη, «Τό μέλλον τῆς μνήμης: αύτοβιογραφία, ἀπομνημόνευμα», στό βιβλίο της, 'Εσωτερική ταχύτητα. Δοκίμα γιά τή Λογοτεχνία, 'Αθήνα: 'Εκδόσεις "Αγρα, 2000, σ. 416 - 417.

7. Γιά μιά γενική ἀναφορά σήν σχέση λαογραφίας καί προφορικῆς ίστορίας βλ. Αύδικος Εὐάγγελος, «Λαογραφία καί προφορική ίστορία: Ιστορικό βάθος καί νέα δεδομένα», στό, Χατζητάκη - Καψωμένου Χρυσούλα (ἐπιμ.), Έλληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός: Λαογραφία καί Ιστορία, Συνέδριο στή μνήμη τῆς "Αλκης Κυριακίδου - Νέστορος, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2001, σ. 152 - 158. Παρακάτω, παραθέτω ἐνδεικτικά συγκεκριμένα ἀρθρα πού ἔχουν δημοσιευθεῖ μέ θέμα τήν αύτοβιογραφία. Μεροληγῆ Μ. Γ., ὥ.π., σ. 247 - 255 καί 257 - 264, ὅπου περιλαμβάνει δύο ἀρθρα του σχετικά μέ αύτοβιογραφίες Ἡπειρωτῶν καί Μεσσηνίων ἀντίστοιχα. 'Αλεξιάδης Μηνᾶς, «Λαϊκές αύτοβιογραφικές συνεντεύξεις (Δείγματα ἀπό τή Σορωνή Ρόδου)», ἀνάτυπο ἀπό τά Δωδεκανησιακά Χρονικά, τόμ. I, 'Αθήνα, 1985, σ. 38 - 54. Τοῦ ίδίου, «Αύτοβιογραφία καί Λαογραφία. Κείμενα ἀπό τόν μικρασιατικό χῶρο», ἀνάτυπο ἀπό τόν

τῶν πληροφορητῶν, οἱ ὁποῖες ὑπάρχουν σέ διάφορες λαογραφικές συλλογές, καθώς καὶ στίς λαϊκές αὐτοβιογραφίες σέ εὐρύτερη κλίμακα. Ἀκόμη, ἀρκετοὶ Ἐλληνες λαογράφοι ἔχουν χρησιμοποιήσει εἴτε ώς ἀντικείμενο μελέτης τήν ἴδια τήν αὐτοβιογραφία εἴτε ώς μέθοδο ἀνάλυσης τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας τήν προφορική ἰστορία μαζί μέ διατήσεις την προσέρχομενην πόλην.

Παράλληλα ὅμως μέ στήν ἐπίσημη λαογραφία ἀξίζει νά προσέξουμε καὶ τήν ἐρασιτεχνική λαογραφία, ἡ ὁποία ἐπίσης ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιά τό λαϊκό πολιτισμό, συλλέγοντας λαογραφικό ὑλικό καὶ παραθέτοντας στίς συλλογές αὐτές τίς αὐτοβιογραφίες τῶν πληροφορητῶν. Εἶναι, δέδαια, κοινά διαπιστωμένο πώς ἡ ἐρασιτεχνική λαογραφία χαρακτηρίζεται ἀπό

εἰκοστό τόμο τῶν Μικρασιατικῶν Χρονικῶν, «Πρακτικά πανελλήνιου συνεδρίου μικρασιατικῆς λαογραφίας», Ἀθήνα, 1997, σ. 5 - 14. Βαρδούνης Μ. Γ., *Λαϊκή αὐτοβιογραφία καὶ ἰστορική πραγματικότητα*. Ἡ περίπτωση τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Σάμου ὥπλαρχηγοῦ Ἰωάννη Ραγιᾶ (1912 - 1925), Ἀθήνα: Δημιουργία - Ἀπ. Π. Χαρίσης, 1997. Τοῦ ἴδιου, Μικρά Λαογραφικά, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Παπαζήση, 2000, σ. 374 - 380, ὅπου ἀναδημοσιεύεται ἔνα παλαιότερο ἀρθρο του σχετικά μέ τήν αὐτοβιογραφία τοῦ Σάδδα Τσερκετζῆ. Σπαθάρη - Μπεγλίτη Ἐλένη, «Ἡ Λαογραφία μέσα ἀπό τά προσωπικά Ἀπομνημονεύματα. Τό παρόδειγμα τῆς Ἰφιγένειας Χρυσοχόου», Ἐρευνα, Μάρτιος - Απρίλιος, 1995, σ. 47 - 48. Ἀκόμη, τό Νοέμβριο τοῦ 1994 πραγματοποιήθηκε στήν αἴθουσα ὄμιλιων τοῦ Μουσείου Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης ἐκδήλωση μέ θέμα: «Ἡ λαογραφική σημασία τῶν περιεχομένων μαρτυριῶν ἀπό τά σύγχρονα προσωπικά ἀπομνημονεύματα», ἐνῷ πρόκειται γιά τό ἀκαδημαϊκό ἔτος 2000 - 2001 νά διαχθεῖ στό μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδῶν τοῦ Π.Τ.Δ.Ε. τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τό μάθημα «Αὐτοβιογραφία καὶ Λαογραφία».

8. Ὁ Μ. Γ. Μερακλῆς ἀπό τό 1975, ὅταν ἦταν τότε καθηγητής Λαογραφίας στά Ἰωάννινα, δίνει ἔμφαση στή συγκέντρωση αὐτοβιογραφιῶν. Ἡ Ἀλκη Κυριακίδου - Νεοστορος τό 1982 στό πλαίσιο τοῦ μεταπτυχιακοῦ φροντιστηρίου τῆς Λαογραφίας μαζί μέ μεταπτυχιακούς φοιτητές τῆς χρησιμοποιεῖται ώς μέθοδο ἀνάλυσης τήν προφορική ἰστορία σχετικά μέ τόν ξερού ωμού καὶ τήν προσαρμογή τῶν μικρασιατῶν προσφύγων τοῦ 1922 στήν Ἐλλάδα. Ἀντίστοιχα, ὁ Βασίλης Γ. Νιτοιάκος στή μελέτη του, *Οι ὁρεινές κοινότητες τῆς βόρειας Πίνδου - Στόν ἀπόγοχο τῆς μακρᾶς διάρκειας*, Ἀθήνα: Πλέθρον, 1995, σ. 79 - 132, ἡ ὁποία πραγματεύεται τό θέμα τῆς διαχείρισης τῆς μνήμης στήν κοινότητα τῆς Πυρούγιανης, χρησιμοποιεῖται συμπληρωματικά τήν προφορική ἰστορία, ἐνῷ παραθέτει καὶ ὄρισμένες αὐτοβιογραφίες. Ἐπίσης, ὁ Ε. Αὐδίκος στή συγκριτική του μελέτη, Ἀπό τή Μαρίτσα στόν "Ἐδρο. Πολιτισμικές συγκλίσεις καὶ ἀποκλίσεις σέ μια παρέδρια περιοχή", Ἀθήνα: «Πολύκεντρο» Δήμου Τυχεροῦ, Ἀλεξανδρούπολη, 1998 χρησιμοποιεῖται ώς μεθοδολογικό ὄργανο γιά τή διεξαγωγή τῆς ἐρευνας τήν προφορική ἰστορία. Τό ἴδιο ισχύει καὶ γιά τή μελέτη σχετικά μέ τήν Ἀνατολική Θράκη πού ἔγραψε η Σπαθάρη - Μπεγλίτη Ἐλένη, *Ιστορική καὶ κοινωνική λαογραφία Ἀνατολικῆς Θράκης*, Ἀθήνα: «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνη, 1997.

άδυναμίες, όπως π.χ. συναισθηματισμός, λημματογραφική προσέγγιση, άδασάνιστα συμπεράσματα, ίδεολογικοπολιτική χρήση της παράδοσης⁹. Ήστοσο, θά ήταν άδικο νά δοῦμε τίς περιπτώσεις αύτές άποκομμένες από τό ίστορικό τους πλαίσιο, καθώς όρισμένες από τίς άδυναμίες αύτές, όπως γιά παράδειγμα ή λημματογραφική προσέγγιση πού άκολουθησε στά πρῶτα της χρόνια, άκόμη καί ή επίσημη λαογραφική έρευνα, ήταν άπόρροια τῶν γενικότερων μεθοδολογικῶν πρακτικῶν πού έφαρμόζονταν μέχρι τότε καί στήν ύπόλοιπη Εύρωπη¹⁰. Παρ' ὅλα αύτά, ή γνησιότητα τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν έρασιτεχνῶν λαογράφων γιά τήν παράδοση καί κυρίως ή βιωματική σχέση τους μέ τό ἀντικείμενο τήν καθιστᾶ πελύτιμο βοήθημα γιά τόν ἐπιστήμονα έρευνη¹¹, ιδίως μάλιστα γιά χρονικές περιόδους καί γιά γεωγραφικές περιοχές, ὅπου δέν ἔχουμε ἄλλο ἀρχειακό ὑλικό.

'Ενδιαφέρον γιά τήν προφορική ίστορία καί εἰδικότερα γιά τήν αὐτοβιογραφία ἔχει δεῖξει καί ή κοινωνιολογία¹², καθώς γνωρίζει όλοένα καί μεγαλύτερη ἀποδοχή ή ἀποψη πώς ή θετικιστική προσέγγιση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων μέσα ἀπό δύσκαμπτα ἐρωτηματολόγια πού ὀδηγοῦν σέ ποσοστώσεις, δεῖκτες κ.τ.λ. δέν ἀποκαλύπτει πάντα τή βαθύτερη οὐσία πού ἔχει

9. Δαμιανάκος Στ., «Λαϊκός πολιτισμός: Ίδεολογική χρήση καί θεωρητική συγκρότηση τοῦ ὄρου», *Ἐπιστημονική σκέψη*, 19, (1984), σ. 53. Μερακλῆς Μ. Γ., «Θέσεις γιά τή Λαογραφία», *Διαδάξω*, 245, (1990), σ. 18.

10. Κακούρη Κατερίνα, «Η ἑλληνική Λαογραφία σέ σχέση μέ τήν Ἐθνολογία καί τήν Ἀνθρωπολογία», στό Δ΄ Συμπόσιο Λαογραφίας τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου, Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Χ.Α., 1983, σ. 57 - 61.

11. Κακούρη Κατερίνα, ὥ.π., σ. 59. Νιτσιάκος Βασίλης (ἐπιμ.), *Χορός καί κοινωνία*, Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 1994, σ. 11. Βαρδούνης Μ. Γ., *Συμβολή στή μεθοδολογία τής ἐπιτόπιας λαογραφικῆς έρευνας*, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ὁδυσσέας, 1994, σ. 25 - 27. Εἶναι δέδαια αὐτονόητο πώς πρέπει νά διασταυρώνονται καί νά ἐλέγχονται οἱ πληροφορίες πού παρέχονται ἀπό τίς συλλογές καί ἀπό τά δημοσιεύματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους τής λαογραφίας.

12. Βλ. σχετικά Bertaux Daniel (ed.), *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*, Beverly Hills: Sage, 1981. Στό βιβλίο του ό Mills W. C., *Η κοινωνιολογική φαντασία*, μτφ. N. Μακρυνικόλα, Σ. Τσακνιάς, Ἀθήνα: Παπαζήση, 1985, σ. 14 καί 228, ἀναφερόμενος στίς σχέσεις ίστορίας, βιογραφίας καί κοινωνιολογίας όριζει τήν αὐτοβιογραφία ώς μιά ἀπό τίς βασικές συντεταγμένες γιά μιά ὀλοκληρωμένη μελέτη τοῦ ἀνθρώπου. Θανοπούλου Μαρία - Πετρονώτη Μαρίνα, «Βιογραφική προσέγγιση: μιά ἄλλη πρόταση γιά τήν κοινωνιολογική θεώρηση τής ἀνθρώπινης ἐμπειρίας», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Έρευνῶν*, 64, (1987), σ. 20 - 42. Λαμπίρη - Δημάκη Ιωάννα, *Κοινωνιολογία καί ίστορία*. Όμοιότητες καί ίδιαιτερότητες, Ἀθήνα: Παπαζήση, 1989, σ. 117 - 124.

γιά τόν ἄνθρωπο τό φαινόμενο πού μελετᾶται. Ἀντίστοιχα, ἐνδιαφέρον γιά τά συγκεκριμένα θέματα ἔδειξαν καί ἄλλες ἐπιστήμες, ὅπως Κοινωνική Ἀνθρωπολογία, Κοινωνική Ψυχολογία καθώς καί ἡ Λογοτεχνία¹³.

Κατά ἓνα μέρος, ἡ στροφή τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἀπό τίς ποσοτικές μεθόδους στήν ποιοτική ἔρευνα καί εἰδικότερα στήν προφορική ἰστορία ὀφείλεται στήν ἀδυναμία τῶν θετικιστικῆς ἐμπνευσης ἐρωτηματολογίων νά συλλάβουν στήν ὄλοτητά τους καί νά κατανοήσουν σέ βάθος τά ὑπό παρατήρησιν κοινωνικά φαινόμενα. Εἰδικά στίς σύγχρονες κοινωνίες ἡ ὄλιστική προσέγγιση εἶναι ἀδύνατη μέ τά τυποποιημένα καί προκατασκευασμένα ἐρωτηματολόγια. Ἐπομένως, ἡ ἐπιλογή τῆς προφορικῆς ἰστορίας ως μεθοδολογικοῦ ἐργαλείου ἥρθε περίπου ως φυσικό ἐπακόλουθο, καθώς εἶναι ἡ καταλληλότερη ἔρευνητική μέθοδος γιά μά μελέτη τῶν σύνθετων κοινωνιῶν ως ὅλου, ἀφοῦ ἡ ἰστορία

13 Βλ. ἐνδεικτικά Μερακλῆς Μιχάλης Γ., "Ἐντεχνος λαϊκός λόγος, ὥ.π., σ. 35 - 42. Μουλλάς Πᾶν. (ἐπιμ.), 'Α. Παπαδιαμάντης αὐτοβιογραφούμενος, Ἀθήνα: Ἐκδοτική Έριμης Ε.Π.Ε., α' ἀνατύπωση, 1981. Τσιριφώκου Λίξυ, «Τό μέλλον τῆς μνήμης: αὐτοβιογραφία, ἀπομνημόνευμα», στό διδύλιο της, Ἐσωτερική ταχύτητα. Δοκίμια γιά τή Λογοτεχνία, ὥ.π., σ. 413 - 422. Μέ ἐμφαση στήν ἀνάλυση περιεχομένου δλ. Κοντογιάννη Βασιλική, «Προεπαναστατικές παιδικές ἡλικίες: μαρτυρίες αὐτοβιογραφικῶν κειμένων», στό, Θεοδώρου Βάσω καί Κοντογιάννη Βασιλική, (ἐπιμ.), Τό παιδί στή νεοελληνική κοινωνία 19ος - 20ός αιώνας. Ἀξίες, ἀναπαραστάσεις, ἀποτυπώσεις, Πρακτικά Διημερίδας, Ἀθήνα: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης - Σχολή Ἐπιστημῶν Ἀγωγῆς - Ἐπιτροπή Ἐρευνῶν Δ.Π.Θ. - Ε.Λ.Ι.Α., 1999, σ. 55 - 72. Πιά τήν αὐτοβιογραφία ἀπό τή σκοπιά τῆς Λογοτεχνίας ἔχουν γίνει ἐπιπλέον καί διάφορα ἀφιερώματα σέ περιοδικά, ὅπως: περ. Διαβάζω, τεῦχ. 155, (1986) καί περ. Ἐντευκτήριο, τεῦχ. 28 - 29, (1994). Ἀπό τήν πλευρά τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας ὑπάρχει ἐπίσης πλούσια διελιγόνευα διάστημα σχετικά Thompson Paul, *The Voice of the Past*, London: Oxford University Press, 1978. Παπαταξιάρχης Ενθύμιος, «Τό παρελθόν στό παρόν. Ἀνθρωπολογία, ἰστορία καί ἡ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας», στό, Παπαταξιάρχης Ε., - Παραδέλλης Θ. (ἐπιμ.), 'Ανθρωπολογία καί παρελθόν. Συμβολές στήν Κοινωνική Ἰστορία τῆς Νεότερης Ἑλλάδας, Ἀθήνα: Ἀλεξάνδρεια, 1993. Ἀμπατζόγλου Γρηγόρης, «Αὐτοβιογραφία, μνήμη, θεραπεία», στό, Μπενθενίστε P. - Παραδέλλης Θ. (ἐπιμ.), Διαδρομές καί τόποι τῆς μνήμης, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια - Πανεπιστήμιο τοῦ Αίγαιου, 1999, σ. 65 - 87. Βουγιούκα "Αννα, «Ἀπό στόματος ὅλων ἡ μνημεῖα λόγου: Προσκύνημα, διογραφικός λόγος καί μνήμη», στό, Μπενθενίστε P. - Παραδέλλης Θ. (ἐπιμ.), σ. 193 - 210. Ἀμπατζοπούλου Φραγκίσκη, «Ἴστορία καί μυθοπλασία: Οι αὐτοβιογραφικές ἀφηγήσεις πολέμου», στό, Μπενθενίστε P. - Παραδέλλης Θ. (ἐπιμ.), 'Αφηγηματικότητα, Ἰστορία καί Ἀνθρωπολογία, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αίγαιου Τμῆμα Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας, 1994, σ. 25 - 54. Σχετικά μέ τήν κοινωνική ψυχολογία δλ. ἐνδεικτικά Πανταζῆς Παῦλος, «Ἡ συγκρότηση τῆς ταυτότητας ἐφήβων μεταναστῶν: Μιά μελέτη ἴστοριῶν ζωῆς», στό, Ναυρίδης Κλήμης - Χρηστάκης Νικόλας (ἐπιμ.), Ταυτότητες. Ψυχοκοινωνική συγκρότηση, μτφ. Κατερίνα Ζησίμου, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Καστανιώτη, 1997, σ. 239 - 260.

ζωῆς οίκογενειῶν ἡ ἀτόμων «ἀποτελεῖ μιά ἐρευνητική μονάδα μέ ύψηλό διαθέμα συνοικότητας, [...] μᾶς συνοικότητας πού ἐμπεριέχει τόσο τὸ συνειδητό ὅσο καὶ τὸ ἀσυνείδητο ἐπίπεδο τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας»¹⁴.

Βέβαια, ἡ χρησιμοποίηση τῆς προφορικῆς ίστορίας ως μεθοδολογικοῦ ὄργανου δέν εἶναι ἀκίνδυνη¹⁵, καθώς κρύβει πολλές ιδιαιτερότητες πού πρέπει κάποιος νά τίς ἔχει ύποψη του γιά νά βγάλει ἀσφαλῆ συμπεράσματα. "Οταν κάποιος πρόκειται νά ἀσχοληθεῖ μέ τή μελέτη καὶ ἀνάλυση τῶν βιωμάτων πού ἐμπεριέχονται σέ αὐτές, θά πρέπει νά ἔχει ύποψη του τούς παράγοντες πού σχετίζονται μέ τήν ἔκφραση αὐτῶν τῶν βιωμάτων, ὅπως π.χ. μνήμη, γλωσσική δυνατότητα, ταυτότητα, κ.τ.λ.¹⁶.

Πρῶτα καὶ κύρια στήν προφορική ίστορία, καὶ πιό συγκεκριμένα στήν αὐτοδιογραφία, ὑπεισέρχεται ὁ παράγοντας χρόνος¹⁷. Η ἵκανότητά μας νά βάζουμε σέ μιά μονοδιάστατη χρονική ἀλληλουχία τά γεγονότα καὶ τίς ἐμπειρίες μας εἶναι μιά περίπλοκη ύπόθεση, ἀποτέλεσμα τῆς βιολογικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς μας ἐξέλιξης.¹⁸ Ο Durkheim ὁρίζει τό χρόνο ως νοητική κατηγορία, μέ τήν ὁποία ὀργανώνουμε τήν ποικιλία τῶν ἐμπειριῶν πού προσλαμβάνουμε μέ τίς αἰσθήσεις καὶ τίς νοηματοδοτοῦμε¹⁹. "Εχει τίς βάσεις του στούς ρυθμούς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ εἶναι κατασκευασμένος ἀπό κοινωνικά στοιχεῖα.²⁰ Εἶναι στενά συνδεδεμένος μέ τίς διάφορες ἀντιλήψεις πού κυριαρχοῦν μέσα σέ μιά κοινωνία γιά τό χρόνο²¹.

14. Κυριακίδευ - Νέστορος "Ἀλκη, ὁ.π., σ. 257.

15. Σχετικά, βλ. Δαμιανάκος Στάθης, *Παράδοση ἀνταρσίας καὶ λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα: Πλέθρον, 1987, σ. 14 - 15.

16. De Montlibert, Christian, *Eίσαγωγή στήν κοινωνιολογική σύλλογιστική*, μτφ. Καίτη Διαμαντάκου, Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 1998, σ. 187 - 189.

17. Γιά στήν ἔννοια τοῦ χρόνου καὶ τίς νοηματικές ἀποχρώσεις του κατά τή διάρκεια τῆς ίστορικῆς πορείας, βιολογικός χρόνος, κοινωνικός χρόνος, πολιτισμικός χρόνος, ιδιοσυγκρασιακός χρόνος, βλ. Whitrow G. J., *Η φύση τοῦ χρόνου*, μτφ. 'Ακριβή Άλεξιάδη, Αθήνα: Σύναλμα, 1999.

18. Whitrow, G. J., ὁ.π., σ. 42.

19. Durkheim Emile, *The Elementary Forms of the Religious Life*, μτφ. Karen E. Fields, New York: The Free Press, 1995, σ. 8.

20. Durkheim Emile, ὁ.π., σ. 17 - 18.

21. Βλ. γιά παράδειγμα τίς ιδιαίτερες ποιότητες - νοηματοδοτήσεις πού ἀποκτᾶ ὁ χρόνος στήν κοινωνική καὶ παραγωγική ὀργάνωση τῶν νομάδων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου. Αὐδίκος Εὐάγγελος Γρ., «Χρόνος καὶ κοινωνική ὀργάνωση στούς νομάδες τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου», *Αρχαιολογία*, 76, (2000), σ. 35 - 41. "Η γιά παράδειγμα τό πῶς παρουσιάζεται ὁ χρόνος ως παραμυθιακή μορφή μέσα στά ἐλληνικά παραμύθια. Καπλάνογλου Μαριάνθη, «Διαχείριση τοῦ χρόνου στήν προφορική παράδοση τῶν Ἐλλήνων καὶ ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν», *Αρχαιολογία*, 76, (2000), σ. 42 - 47.

Στήν περίπτωση τῶν ἀναμνηστικῶν ἀφηγήσεων, ἄρρηκτα δεμένο μέ τό χρόνο εἶναι τό πρόβλημα τῆς μνήμης. Μιά σωστή μελέτη τῶν ἀφηγήσεων πού στηρίζονται στή μνήμη ἀπαιτεῖ καί μελέτη τῶν μηχανισμῶν τῆς μνήμης²². Στίς αὐτοδιογραφίες ὁ αὐτοδιογραφούμενος θυμᾶται γεγονότα καί τά ἀνασυνθέτει, τά τακτοποιεῖ σέ μιά χρονική σειρά μέ βάση κάποια ὑποκειμενικά κριτήρια γιά νά τά παρουσιάσει σέ ἐμας. Ωστόσο, ἡ διαδικασία αὐτή δέν εἶναι τόσο ἀπλῆ ὥστε ἀκούγεται. Οι αὐτοδιογραφούμενοι θυμοῦνται, ἀλλά θυμοῦνται μέ ἔνα περίπλοκο τρόπο. Ο Δημήτρης Γληνός ἀναφερόμενος στίς διαδικασίες λειτουργίας τῆς μνήμης γράφει πώς «πάντα τό παρελθόν εἰδώθηκε μέσα ἀπό τό πρόσμα τοῦ παρόντος²³». Τό ποιά γεγονότα, δηλαδή, ἀπό τό παρελθόν θά θυμηθεῖ ὁ πληροφορητής σχετίζεται μέ τήν κατάσταση τοῦ παρόντος καί τή θέση τοῦ ἀτόμου μέσα σέ αὐτό. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ μηχανισμός τῆς μνήμης λειτουργεῖ ἐπιλεκτικά καί ἡ ἐπιλογή αὐτή, πέρα ἀπό τούς ὅπιοις βιολογικούς περιορισμούς, ἐπηρεάζεται κι ἀπό κοινωνικές παραμέτρους.

Ἡ μνήμη εἶναι, λοιπόν, μιά διαρκής ἀνασύνθεση καί «παίζει» σέ πολλά χρονικά ἐπίπεδα διαμορφώνοντας ἡ ἴδια τούς ὅρους τοῦ παιχνιδιοῦ. Μιά μελέτη τῶν χρονικῶν δομῶν τῆς αὐτοδιογραφίας ἀποτυπώνει τό χρόνο τῆς ἴδιας τῆς μνήμης πού εἶναι ἔνας συνεστραμμένος χρόνος, καθώς «συστρέφεται συνεχῶς ὅπως τό φίδι-χρόνος στίς παραστάσεις τῆς μεταγενέστερης ἀρχαιότητας: προστρέχει στό μέλλον, ἀνατρέχει στό παρελθόν καί καθορίζεται ἀπό τό παρόν. Εἶναι ἔνας χρόνος πού συνθέτει ὅλες τίς φορές, τίς κινήσεις»²⁴.

Ἡ μνήμη, ὅμως, δέν εἶναι μιά ἀπλῆ ἀνακλητική διαδικασία. Ἡ μνήμη, ὅπως αὐτή διαμορφώνεται μέσα ἀπό τούς μηχανισμούς πού λειτουργεῖ, δέν μᾶς κάνει μόνο νά θυμόμαστε, ἀλλά ἀποτελεῖ καί τό βασικό προσδιοριστικό παράγοντα τῆς ἀτομικῆς καί συλλογικῆς μας ζωῆς²⁵. Σέ τελική ἀνάλυση,

22. Hobsbawm Eric, ὥ.π., σ. 252 - 253.

23. Γληνός Δημήτρης, Ἐκλεκτές σελίδες, τόμ. πρῶτος, Ἀθήνα: Στοχαστής, 21971, σ. 31. Ἐπίσης, ὁ Oring ἀναφερόμενος γενικά στίς λαϊκές ἀφηγήσεις ἀναφέρει πώς ἔνα ἀπό τά χαρακτηριστικά τῆς λαϊκῆς ἀφήγησης εἶναι ὅτι ἀντανακλᾶ τόσο τό παρελθόν ὥστε καί τό παρόν. Oring Elliott, «Folk Narratives», στό, Oring Elliott (ed.), Folk Groups and Folklore Genres. An Introduction, Logan Utah: Utah State University, 1986, σ. 123.

24. Κυριακίδου - Νέστορος Ἀλκη, ὥ.π., σ. 262 - 263.

25. «Οἱ μηχανισμοὶ τῆς μνήμης ὁρίζουν, κατευθύνονται καί συγχροτοῦν τήν κοινωνίκη καί τήν ἀτομική μας ζωή, νομιμοποιώντας καί ἐδμηνεύοντας τίς καταστάσεις τῆς

εῖναι ἔνα ἀπό τά βασικά στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς ἡ συλλογικῆς ταυτότητας²⁶. Η βασισμένη στή μνήμη ἀνα-ούνθεση τοῦ παρελθόντος μέ τή συγκεκριμένη μορφή πού θά πάρει, ὀντικατοπτρίζει καί τήν ταυτότητα τοῦ ὑποκειμένου πού θυμάται, ἀφοῦ οἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ παρελθόντος γίνονται μέ ὑποκειμενικές ἀξιολογήσεις.

Τό ἄτομο μέσα ἀπό τή μορφή, τό περιεχόμενο καί τή χρονική δομή τῶν ὀναμνήσεών του, μέσα ἀπό τά συγκεκριμένα γεγονότα πού θυμάται ἡ πού δέ θυμάται, μέσα ἀπό τά συναισθήματα πού ἐκφράζει, τούς συνειδούς του κ.τ.λ. ἐρμηνεύει τό παρελθόν, ὑπαινίσσεται τή στάση του στό παρόν καί δηλώνει ἔμμεσα τήν ταυτότητά του καί τίς κοσμοαντιλήψεις του²⁷. Μέσα, δηλαδή, ἀπό τήν αὐτοβιογραφική διαδικασία, πού τά δυό της ἄκρα εῖναι ἡ πρόθεση καί ἡ ἐπιτέλεση, ἡ αὐτοβιογραφία καταλήγει νά εῖναι ἔνα κείμενο πού μιλᾶ γιά τήν ταυτότητα τοῦ αὐτοβιογραφούμενου²⁸. Σέ αὐτό τό σημεῖο δέ θά ἥταν ἵσως ἀσκοπο νά δηλώσουμε πώς ἡ ἔννοια τῆς ταυτότητας, ὅπως χρησιμοποιεῖται ἐδῶ, δέν ἐκλαμβάνεται ως μία κατηγορία στατικοῦ χαρακτήρα ἀλλά ως δυναμικοῦ χαρακτήρα καί προσδιορίζεται ὅχι μέ ψυχολογικούς ἀλλά μέ ιστορικο-κοινωνικούς ὄρους²⁹.

Μιλώντας ὅμως γιά προφορική ίστορία καί γιά αὐτοβιογραφίες, αὐτομάτως ἔρχεται στήν ἐπιφάνεια τό θεμελιώδες θεωρητικό καί μεθοδολογικό πρόβλημα τῆς συνάρθρωσης, στή συγκεκριμένη περίπτωση μέσα στίς ἀφηγήσεις, τοῦ ἀτομικοῦ μέ τό κοινωνικό. Κατά πόσο δηλαδή μιλώντας γιά τήν ἀτομική μνήμη τῶν αὐτοβιογραφῶν ἔχουμε τό δικαίωμα νά τήν ἀνάγουμε σέ συλλογική μνήμη. Καί κατά πόσο μιλώντας γιά ἀτομική ταυτότη-

καί ἐπικυρώνοντας καί καθιερώνοντας συγκεκριμένες ἐπιλογές.» Σκουτέρη - Διδασκάλου Νόρα, «Ορια καί ἀντιστάσεις τῆς λαϊκῆς μνήμης. Από τίς πολιτιστικές ἀναβιώσεις στήν πολιτισμική ἐπιβίωση», *'Ο Πολίτης*, 11, (1995), σ. 27.

26. Λέ Γκόφ Ζάκ, *Ιστορία καί Μνήμη*, μτφ. Γιάννης Κουμπουρλῆς, Αθήνα: Νεφέλη, 1998, σ. 143.

27. Μπενδενίστε Ρίκα, «Μνήμη καί ίστοριογραφία», στό Μπενδενίστε Ρ. - Παραδέλλης, Θ. (έπιμ.), ὁ.π., σ. 22 - 23.

28. Ό Γρ. Πασχαλίδης μιλᾶ γιά «ἀφηγηματοποίηση τῆς ταυτότητας» καί τῆς προσωπικότητας. Πασχαλίδης Γεηγόρης, *Η ποιητική της αὐτοβιογραφίας*, Αθήνα: Σμύλη, 1993, σ. 89.

29. Γιά τήν ίστορικότητα τῆς ταυτότητας 6λ. Τσαούσης Δ. Γ., «Ἐλληνισμός καί Ἑλληνικότητα. Τό πρόβλημα τῆς νεοελληνικῆς ταυτότητας», στό, Τσαούσης Δ. Γ. (έπιμ.), *Ἐλληνισμός - Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί καί βιωματικοί ἀξονες τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας*, Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς *Έστιας*, 31998, σ. 19. Ναυρίδης Κλήμης, «Εἰσαγωγή», στό, Ναυρίδης Κλήμης - Χρηστάκης, Νικόλας (έπιμ.), ὁ.π., σ. 13.

τα νομιμοποιούμαστε νά τήν ἐντάξουμε μέσα σέ κάποια συλλογική ταυτότητα καί νά τή θεωρήσουμε ἀποκρυστάλλωσή της. Τό θέμα εἶναι τεράστιο καί δέν μπορεῖ νά ἀπαντηθεῖ στά πλαίσια τῆς συγκεκριμένης ἐργασίας³⁰.

Πάντως, εἶναι διαπιστωμένο ὅτι τά ἄτομα ἀνήκουν σέ μιά ἡ πολλές κοινωνικές ὁμάδες καί θυμοῦνται ως μέλη αὐτῆς τῆς ὁμάδας³¹. Η στάση πού θά κρατήσει κάποιος σχετικά μέ τό ξήτημα αὐτό ἔξαρταται ἀπό τό πόσο ἀπλῆ ἡ πόσο σύνθετη θεωρεῖ τήν κοινότητα (ἀγροτική ἡ ἀστική) τήν ὥποια μελετᾶ. "Οο πιό κοινή εἶναι ἡ ίστορία γιά τούς κατοίκους μιᾶς κοινότητας - καί γιά τούς κατοίκους τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας εἶναι σαφῶς πιό κοινή σέ σχέση μέ τούς κατοίκους τῆς πόλης - τόσο μεγαλύτερη ὁμολογία θά ὑπάρχει ἀνάμεσα στό ἀτομικό καί τό συλλογικό. Πέρα, ὅμως, ἀπό ὅλα αὐτά, ἐκεῖνο στό ὅποιο νομίζω πώς ὁ καθένας θά συμφωνήσει εἶναι ὅτι τό πρόβλημα τῆς συγκρότησης συλλογικῶν ἀναπαραστάσεων μέσα ἀπό ἀτομικούς λόγους εἶναι πάντοτε σέ διερεύνηση καί κανένας δέν μπορεῖ νά πάρει *a priori* θέση ἐπάνω στό πρόβλημα.

Ἡ λαογραφία, ἐξ ἀντικειμένου, πάντοτε ἐνδιαφερόταν γιά τήν ίστορία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Πρόσφατα, μέσα στίς βιοαφηγήσεις τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων ϐρῆκε μιά ἄλλη πύλη εἰσόδου στό λαϊκό πολιτισμό³², καθώς οἱ

30. Γιά τό συγκεκριμένο πρόβλημα, ὅπως αὐτό παρουσιάζεται στή θεματική τῆς αὐτοδιογραφίας, ὑπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις, δλ. χαρακτηριστικά Νιτσιάκος Βασίλης Γ., Οι ὀδεινές κοινότητες ..., ὅ.π., σ. 79 - 82 καί Μερακλῆς Μ. Γ., "Ἐντεχνος λαϊκός λόγος, ὅ.π., σ. 248. Στό ἴδιο θέμα ὁ Γρ. Πασχαλίδης ἀναφέρει πώς «ἡ προσωπική, ἀτομική φωνή τοῦ αὐτοδιογράφου συνεκφέρεται τόσο συστηματικά μέ τήν ἀνώνυμη, συλλογική φωνή, ὡστε πολλές φορές ἔχουμε τήν αἰσθηση ώς ἀναγνῶστες ὅτι μαζί μέ τήν πρώτη αὐτοδιογραφεῖται καί ἡ δεύτερη». Πασχαλίδης Γρηγόρης, ὅ.π., σ. 138. Παρόμοια, γιά τή σχέση ἀτόμου καί κοινότητας μέσα στή λαϊκή ἀφήγηση, ὑποστηρίζει καί ὁ Oring Elliott, «Folk Narratives», στό, Oring Elliott (ed.), Folk Groups ..., ὅ.π., σ. 123.

31. Θανοπούλου Μαρία, «Ἡ συλλογική μνήμη ώς στοιχεῖο τῆς πολιτιστικῆς ταυτότητας. Ἡ περίπτωση μιᾶς ἀγροτικῆς κοινότητας», στό, Κωσταντοπούλου Χρ., Μαράτου - Ἀλιμπράντη Λ., Γερμανός Δ., Οίκονόμου Θ. (ἐπιμ.), «Ἐμεῖς» καί οἱ «ἄλλοι». Ἀναφορά στίς τάσεις καί τά σύμβολα, Ἀθήνα: τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός, 1999, σ. 215 - 224. Βιδάλη "Αννα, «Προφορικές μαρτυρίες: Ἀπό τήν τραυματική ἐμπειρία στή συλλογική μνήμη», στό, Πρακτικά - Διεθνής ήμεροίδα - 30 Μαΐου 1997, Μαρτυρίες σέ ἡχητικές καί κινούμενες ἀποτυπώσεις ..., ὅ.π., σ. 112 - 114.

32. Ό Dorson θεωρεῖ πώς ἀνάμεσα στά καθήκοντα ἐνός μοντέρνου λαογράφου συγκαταλέγεται καί ἡ βιογραφία. Dorson Richard M., «Introduction. Concepts of Folklore and Folk Life Studies», στό Dorson Richard M. (ἐπιμ.), *Folklore and folklife. An introduction*, Chicago and London: The University of Chicago, 1972, σ. 24.

αύτοδιογραφίες είναι ό χῶρος τῶν συλλογικῶν παραστάσεων καί μέσα σέ αὐτές ἀποτυπώνεται μέ μιά ὄλιστική χροιά ό λαϊκός πολιτισμός. Μάλιστα, ή παρουσία τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ γίνεται μέ περισσότερη ἐνάργεια, γεγονός πού ὁφείλεται, ὅπως γράφτηκε σέ προηγούμενες παραγράφους, στήν ὑπαρξη ἐνός βιωματικοῦ στοιχείου μέσα στίς ἀφηγήσεις αὐτές. Γι' αὐτό συχνά οἱ ἀφηγήσεις αὐτές ὀνομάζονται καί μαρτυρίες. Ἡ φανερή ἀπό αὐτό τό γεγονός ἰστορική χρησιμότητα τῶν αύτοδιογραφιῶν ἔκανε πολλούς ἰστορικούς καί ἴδιαίτερα, ὅπως προαναφέρθηκε, τῆς σχολῆς τῶν Annales νά προσεγγίσουν τό λαϊκό πολιτισμό καί τίς ἐπιστῆμες πού ἀσχολοῦνται μέ αὐτόν.

Σέ πρῶτο στάδιο, αὐτό ἔγινε προκειμένου νά ἀντλήσουν ἡ νά διασταυρώσουν ἰστορικές πληροφορίες, γιά τίς ὁποῖες ὑπάρχει κενό στίς γραπτές μαρτυρίες. Σέ ἔνα δεύτερο στάδιο, ή ἰστοριογραφία προχωρᾶ ἔνα βῆμα πιό πέρα καί πλησιάζει ἀκόμη περισσότερο πρός τή λαογραφία καί ζητᾶ νά κατανοήσει τό λαϊκό πολιτισμό καί τή λειτουργία τοῦ³³. Αὐτό συμβαίνει, γιατί, γιά νά μπορέσει ἡ «ἰστορία ἀπό τά κάτω» νά διαλέγει κάποιο νόημα καί νά ἐπαληθεύσει κάποιες ὑποθέσεις πού ἔχει κάνει, πρέπει πρῶτα νά κατανοήσει τόν πολιτισμό ώς σύστημα συμπεριφορᾶς καί σκέψης, μέσα στό ὁποῖο ἐντάσσεται καί τό ύλικό πού μαζεύει³⁴. Καί οἱ αύτοδιογραφίες δίνουν αὐτή τή δυνατότητα στήν ἰστορία. Δηλαδή, ἡ προφορική ἰστορία μπορεῖ μέν νά χρησιμεύσει γιά τήν εὔρεση τοῦ πραγματικοῦ ἰστορικοῦ πυρήνα τῶν πληροφοριῶν πού ἐμπεριέχει, ἀλλά ἀπό τήν ἄλλη μεριά ώς χῶρος τῶν «συλλογικῶν προσλήψεων» μπορεῖ νά ἀποτελέσει τόπο ἀνίχνευσης τοῦ μηχανισμοῦ μέ τόν ὁποῖο διασώζονται οἱ διάφορες πληροφορίες³⁵, πρᾶγμα πού μέχρι πρότινος ἐνδιέφερε πρωτίστως τό λαογράφο.

‘Ως πρός αὐτό, ό Γάλλος ἐθνολόγος Louis - Jean Calvet στό βιβλίο του σχετικά μέ τήν προφορική παράδοση³⁶, στό κεφάλαιο «Προφορική παράδοση καί Ἰστορία», προτείνοντας μιά πολιτισμική προσέγγιση τῆς ἰστορίας καί μιλώντας γιά μιά «ἰδιαίτερης μορφῆς ἰστορική συνείδηση»³⁷, γράφει πώς, «ἀντί νά διακηρύσσουμε τήν ἀπέραντη περιφρόνησή μας, λέγοντας ὅτι

33. «Τό σκεπτικό δηλαδή τῆς λαογραφίας ἐνοφθαλμίζεται στό σκεπτικό τῆς ἰστορίας», παρατηρεῖ ό Ἀσδραχᾶς Σπύρος, Ἰστορικά ἀπεικάσματα, Ἀθήνα: Θεμέλιο, 1995, σ. 195.

34. Hobsbawm, Eric, ὥ.π., σ. 256 - 264.

35. Στό θέμα αὐτό ἀναφέρεται ό Ἀσδραχᾶς Σπύρος, ὥ.π., σ. 193 - 196.

36. Calvet Louis -Jean, ‘Ἡ προφορική παράδοση’, μτφ. Μαριλένα Καρυολέμου, Ἀθήνα: Ἰνστιτοῦτο τοῦ Βιβλίου - M. Καρδαμίτσα, 1995.

37. Calvet Louis -Jean, ὥ.π., σ. 117.

δέν πρόκειται γιά ἔγκυρες καί γνήσιες πηγές, θά ἔπειτε καλύτερα νά ἀναζητήσουμε μέσα ἀπό τίς ίστορικές ἀναφορές τους τεκμήρια μιᾶς ἴδιαίτερης ἀντίληψης τῆς ίστορίας καί νά τίς θεωρήσουμε ώς ἔνα ἀκόμη ύλικό γιά ίστορική ἔρευνα»³⁸.

Γιά τήν ἐλληνική λαογραφία οί περισσότερες αὐτοβιογραφίες δρίσκονται σέ χειρόγραφα λαογραφικῶν συλλογῶν πού γίνονται ἀπό φοιτητές στά πλαισια τῶν πανεπιστημιακῶν τους μαθημάτων. Φαίνεται πώς συλλέχτηκαν, γιά νά δώσουν κυρίως κάποια γενικά στοιχεῖα γιά τούς πληροφορητές, παρά γιά νά χρησιμεύσουν ώς μεθοδολογικό ἐργαλεῖο γιά τή μελέτη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ομως οί ἕδιες οί αὐτοβιογραφίες ξεφεύγουν ἀπό τίς προθέσεις τῶν συλλογέων τους καί τά ὅρια μέσα στά ὅποια εἶχαν σκοπό νά τίς ἐντάξουν. Σέ ἀντίθεση μέ τό ὑπόλοιπο ύλικό τῶν λαογραφικῶν συλλογῶν, πού τό χαρακτηρίζει μιά στατικότητα, οί αὐτοβιογραφίες χαρακτηρίζονται ἀπό ἔνα ἐσωτερικό δυναμισμό. Έμπλουτισμένες μέ στοιχεῖα ἀπό τήν καθημερινότητα, μέ μικροεπεισόδια ἀπό τήν οἰκογενειακή καί κοινωνική ζωή, μέ ἡθικές κρίσεις καί ἀντιλήψεις, πού ὅμως ἐδῶ παρουσιάζονται ὀργανικά δεμένες μέ τήν κοινωνική ζωή συνολικά, μέ λεκτικούς ιδιωματισμούς, μέ ἐπιφωνήματα, μέ σιωπές καί ἐπαναλήψεις γεμάτες νόημα, ἀναδεικνύουν τρόπον τινά τά κείμενα καί σέ δρώμενα.

Μέσα στίς αὐτοβιογραφίες ὑπερβαίνονται οί στατικοῦ χαρακτήρα σχηματικές διακρίσεις παρελθόν/παρόν, παλαιό/νέο, γνήσιο/νοθευμένο. Ἐνῶ στίς ὁδηγίες πού δίνονται γιά τή συλλογή λαογραφικοῦ ύλικοῦ ἀναζητεῖται καί δικαιολογημένα ἵσως, ὁ καλύτερος ἀπό τούς πληροφορητές, «ἐκεῖνος ὁ ὅποιος δέν ἔχει νοθεύσει μέ στοιχεῖα ἐκ τοῦ συγχρόνου ἀστικοῦ πολιτισμοῦ ὅσα παρέλαθε καί γνωρίζει ἀπό τούς παλαιοτέρους του»³⁹, στίς τελευταῖς συνήθως σελίδες τῆς λαογραφικῆς συλλογῆς ἀκολουθοῦν οἱ αὐτοβιογραφίες, γιά νά συμπληρώσουν καί νά ἀνατρέψουν κάποτε τά δεδομένα. Οι ἀφηγήσεις ζωῆς στίς λαογραφικές συλλογές, ὅταν οἱ συλλογεῖς ἔχουν ἀκολουθήσει κάποιους ἐπιστημονικά ἀποδεκτούς μεθοδολογικούς κανόνες, μποροῦν νά λειτουργήσουν ἀντισταθμιστικά καί νά ισορροπήσουν αὐτό τό ἐτεροβαρές λαογραφικό ύλικό δίνοντάς του ἐνοποιητικά στοιχεῖα, δυναμικότητα, συγχρονικότητα καί ιστορικότητα.

38. Calvet Louis -Jean, ὥ.π., σ. 126.

39. Σπυριδάκης Γεώργ. Κ., 'Οδηγίαι πρός συλλογήν λαογραφικῆς ὕλης, 'Αθήνα: Ακαδημία Αθηνῶν, 1962, σ. 74.

Οι αύτοδιογραφίες τῶν λαογραφικῶν συλλογῶν μᾶς παρέχουν τή δυνατότητα νά ἀξιοποιηθοῦν μέ πολλούς τρόπους. Σέ πρώτο ἐπίπεδο, μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν ώς πληροφοριακό πλαίσιο τῆς παράδοσης, ὅπως αὐτή ἔξι ατομικεύεται στά λεγόμενα τοῦ πληροφορητῆ μᾶς λαογραφικῆς συλλογῆς. Σέ αὐτή τήν κατεύθυνση, οἱ αύτοδιογραφίες τῶν διαφόρων ἀφηγητῶν μποροῦν νά χρησιμεύσουν ώς ἐργαλεῖο ἀνάλυσης τῶν ἄλλων ἀφηγήσεών τους (παραμύθια κ.τ.λ.), εἰδικά ὅταν κάποιος ἀποφασίσει νά τίς μελετήσει ὑπό τούς ὅρους μᾶς παραστασιακῆς προσέγγισης⁴⁰, ἀφοῦ πολλά προσωπικά διώματα μεταφέρονται στά ἀφηγήματά τους καί στόν τρόπο ἀπόδοσής τους⁴¹.

Σέ δεύτερο ἐπίπεδο, ώς γενικό ἰστορικό - κοινωνικό πλαίσιο τοῦ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ τῆς κοινότητας συνολικά. Συχνά, ἡ ἀφήγηση τῶν αύτοδιογραφούντων ἔχει φέγγει ἀπό τήν καθαρή διογραφία καί μεταφέρεται σέ ἓνα ὑπερπροσωπικό ἐπίπεδο μιλώντας γιά ἰστορικά γεγονότα πού τά δίωσε καί ὀλόκληρη ἡ κοινότητα. Τό συμμιγές τοῦ χαρακτήρα τῶν αύτοδιογραφιῶν, πού κάποτε στήν πορεία μετατρέπονται σέ ἰστορικές ἀφηγήσεις, βοηθᾶ νά ἐντάξουμε τό συγκεντρωμένο λαογραφικό ὑλικό στό συγκεκριμένο ἰστορικό-κοινωνικό πλαίσιο πού ἀποτυπώνουν οἱ ἀφηγήσεις αὐτές. Μέ αὐτόν τόν τρόπο μποροῦμε νά ἐπανασυνδεθοῦμε μέ τή χαμένη ἰστορικότητα τοῦ ὑλικοῦ τῶν λαογραφικῶν συλλογῶν, πρᾶγμα πού πιθανόν νά ὁδηγήσει καί σέ μιά ἐπανανοηματοδότηση τοῦ πληροφοριακοῦ ὑλικοῦ⁴².

Πέρα ἀπό τίς αύτοδιογραφίες τῶν λαογραφικῶν συλλογῶν, ἔνας ἄλλος τρόπος χρησιμοποίησης τῶν ἀφηγήσεων αὐτῶν στή λαογραφική ἔρευνα εἶναι ἡ συγκέντρωση ἐνός μεγάλου ἀριθμοῦ ἐκτεταμένων αύτοδιογραφιῶν ἀπό μιά συγκεκριμένη κοινότητα πού σέ συνδυασμό μέ τίς συνεντεύξεις «εἰς δάθος» θά μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν αὐτόνομα ώς ἔρευνητική μονάδα

40. Honko Lauri, «Methods in Folk Narrative Research», στό, Kvideland, Reimund καί Sehmsdorf, Henning K. (ἐπιμ.), *Nordic Folklore. Recent Studies*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1989, σ. 33.

41. Γιά νά περιγράψει τό φαινόμενο ὁ Γρηγόρης Πασχαλίδης χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο «διά-βιωματικότητα». Πασχαλίδης Γρηγόρης, ὥ.π., σ. 126.

42. Μερακλῆς Μιχάλης Γ., Ἐντεχνος λαϊκός λόγος, ὥ.π., σ. 251. Ἐπειδή, ὅμως, ἡ σχέση τῆς λαϊκῆς ἀφήγησης μέ τήν κοινότητα εἶναι ἀμφίδρομη - καί κατ' ἐπέκτασιν τῆς αύτοδιογραφίας μέ τό σύνολο τοῦ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ, πού συμπεριλαμβάνεται στή λαογραφική συλλογή - πρέπει νά λαμβάνεται πάντοτε ὑπόψη τό εύρυτερο πλαίσιο, μέσα στό όποιο ὑπάρχει ἡ λαϊκή ἀφήγηση, ὅταν πρόκειται νά μελετήσει κάποιος τίς δομές, τά νοήματα καί τίς λειτουργίες τοῦ συγκεκριμένου είδους. Oring Elliott, «Folk Narratives», στό, Oring Elliott (ed.), Folk Groups ..., ὥ.π., σ. 135.

μελέτης τοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς κοινότητας. Ἡ τελευταία ἐναλλακτική χρησιμοποίηση τῶν αὐτοδιογραφιῶν εἶναι, πιστεύω, αὐτή πού ἀναδεικνύει καὶ τὴν πραγματική ἀξία τῶν αὐτοδιογραφιῶν. Κι αὐτό, γιατί μόνο μέσα ἀπό ἓνα μεγάλο σῶμα αὐτοδιογραφιῶν, παράλληλα μὲ τὴν ἐπιτόπια ἔρευνα μποροῦμε νά διαλουμε κάποια ἀσφαλῆ συμπεράσματα γιά μιά κοινότητα. Μόνο μέ αὐτὸν τὸν τρόπο θά μπορέσουμε νά ξεφύγουμε ἀπό τὴν ἀπλῆ ἀνίχνευση κάποιων λαογραφικῶν στοιχείων καὶ νά διατυπώσουμε κάποια θεμελιωμένη ἄποψη γιά τό σύνολο τῆς κοινότητας.

Ἐνα ἄλλο θεμελιῶδες θεωρητικό καὶ μεθοδολογικό ζήτημα, πού σχετίζεται μέ τό πρόβλημα τῆς συνάρθρωσης ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ, εἶναι τό θέμα τῆς ὑποκειμενικότητας τῶν μαρτυριῶν αὐτῶν καὶ τῆς σχέσης τους μέ τὴν ἀντικειμενική πραγματικότητα. Μέχρι τώρα ἀναφερθήκαμε στά ἀνεκτίμητα ποιοτικά στοιχεῖα πού προσφέρει ἡ διωματικότητα τῶν αὐτοδιογραφιῶν. "Ομως, θά μποροῦσε νά ρωτήσει κάποιος κατά πόσο αὐτή ἡ ἐσωτερική θέαση τοῦ κόσμου πού προσφέρουν οἱ αὐτοδιογραφίες ἐκφεάζει καὶ τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα. "Αν δεχτοῦμε, μάλιστα, πώς προϋπόθεση τῆς ἀντικειμενικότητας εἶναι ἡ ἐξάλειψη τοῦ «ἐγώ», κι ἂν ἀναγνωρίσουμε πώς ἀπό θέση αὐτό δέν ισχύει γιά τήν αὐτοδιογραφία, μιᾶς καὶ τό ἐγώ εἶναι πανταχοῦ παρόν εἴτε ως ὅπτική, μέσα ἀπό τήν ὅποια περιγράφονται τά γεγονότα, εἴτε ως παρουσία μέσα στά γεγονότα, τότε ποιά σημασία μπορεῖ νά ἔχει μιά μή ἀντικειμενική μαρτυρία στήν προσπάθειά μας γιά πιστή ἀναπαράσταση τῆς πραγματικότητας; Τό συγκεκριμένο ἐρώτημα θά προέκυπτε, ἵσως, ως πρόβλημα, ἂν διέπαμε τίς μαρτυρίες αὐτές ως ίστορικοί, καὶ μάλιστα ως ίστορικοί πού ἀκολουθοῦν τίς ἐπιστημολογικές ἀρχές τοῦ θετικισμοῦ, ἡ ἂν προσεγγίζαμε τό λαϊκό πολιτισμό αὐτηρῶς φαινομενολογικά.

Ἡ ὑποκειμενικότητα ὅμως τῶν μαρτυριῶν δέν νομίζω πώς πρέπει νά θεωρεῖται γιά τό λαογράφο ως πρόβλημα. Ἡ ὑποκειμενικότητα εἶναι ἔνα γενικότερο θέμα γνωσιοθεωρητικῆς φύσεως. Πίσω ἀπό τήν ἀμφισβήτηση τῆς ἀντικειμενικότητας τῶν μαρτυριῶν καὶ τῆς, κατά συνέπεια, ὑποτίμησής τους δρίσκεται τό γνωσιοθεωρητικό πρόβλημα τῆς ἐπιστημονικότητας καὶ τῆς ἐν γένει δυνατότητας νά κατακτήσουμε τήν ἀλήθεια⁴³. Ἡ ἄποψη πού

43. Σχετικά βλ. Chalmers A. F., *Tί εἶναι αὐτό πού τό λέμε ἐπιστήμη*, μτφ. Γιώργος Φουρτούνης, Ἡράκλειο: Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, 1994. Γιά μιά ἀναφορά ἐπάνω στό θέμα τῆς ἀντικειμενικότητας καὶ τῆς ὑποκειμενικότητας, ὥπως συγκεκριμενοποιεῖται στή διαμάχῃ μεταξύ τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν (ίστοριογραφία) καὶ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν (φυσική) δλ. Arendt Hannah, *Μεταξύ παρελθόντος καὶ μέλλοντος*, μτφ. Γιώργος N. Μερτίκας, Ἀθήνα: Λεβιάθαν, 1996, σ. 81 κ.ε.

Θά ύποστηρίξει κάποιος σέ αύτό τό θέμα θά προσδιορίσει καί τή στάση του άπεναντι στίς αύτοδιογραφίες καί στήν προφορική ίστορία γενικότερα⁴⁴.

Γιά τή λαογραφία, ή όποια μελετᾶ τό λαϊκό πολιτισμό, ή ἔρευνα τῶν ἀφηγήσεων ζωῆς καί γενικότερα τῆς προφορικῆς ίστορίας ὑπερβαίνει τά γνωσιοθεωρητικά διλήμματα ἀληθινό ἢ ψεύτικο, ὑποκειμενικό ἢ ἀντικειμενικό. Ἡ λαογραφία ἐνδιαφέρεται γιά τό ἄτομο καί τό πῶς αύτό προσλαμβάνει τόν κόσμο, στό πλαίσιο βέβαια πάντοτε κάποιας ὁμάδας. Ἀντιμετωπίζει τίς μαρτυρίες αὐτές ως μιά ὑποκειμενική ἀνάγνωση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας.

Ἐτοι, στό θέμα τῶν αύτοδιογραφιῶν, πού σχετίζεται μέ τήν ἀνάμνηση τοῦ παρελθόντος, ή λαογραφία ἀντιμετωπίζει τήν ὑποκειμενική πρόσληψη τῆς ίστορικῆς πραγματικότητας ἀπό μιά πολιτισμική σκοπιά. Ἡ αύτοδιογραφία δέν ἀντιμετωπίζεται μόνο ώς μιά ἀπλῆ διαδικασία ἀνασκόπησης τοῦ παρελθόντος, ἀλλά καί ώς ἓνα ἐρμηνευτικό ἐγχείρημα μέ δυναμική προοπτική καί πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Ἡ ἀφήγηση ζωῆς, σύμφωνα μέ τήν ἄποψη αὐτή, ἔχει σκοπό νά δώσει νόημα καί νά αἰτιολογήσει γεγονότα τοῦ παρελθόντος ἀλλά καί τοῦ παρόντος ὀργανώνοντάς τα, σύμφωνα μέ ὑποκειμενικά κριτήρια, σέ μιά λογική διάταξη. Ἀν, τώρα, θεωρήσουμε τόν πολιτισμό ώς διαδικασία ἀλλά καί ώς ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς διαδικασίας⁴⁵, τότε τό ζήτημα δέν ἔγκειται τόσο στό ἄν οι συγκεντρωμένες αύτοδιογραφίες ἀνταποκρίνονται στήν ἀντικειμενική πραγματικότητα ἢ ὅχι, ὅσο στήν διαδικασία μέ τήν ὄποια τό ἄτομο φτάνει σέ μιά ἀναπαράσταση τῆς πραγματικότητας, καθώς καί στά χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης ἀναπαράστασης. Ἀπώτερος σκοπός τῆς μελέτης τῶν ἀναπαραστάσεων εἶναι ἡ ἀνίχνευση τοῦ πολιτισμοῦ πού διώνει τό ὑποκείμενο, ἀλλά καί τοῦ τρόπου μέ τόν ὄποιο ὁ συγκεκριμένος πολιτισμός διαμορφώνει τή μνήμη⁴⁶.

Ἡ σχέση ἐρμηνείας ἀνάμεσα στήν αύτοδιογραφία καί στόν αύτοδιογραφούμενο εἶναι ἀμφίδρομη. Μέσα ἀπό τόν τρόπο πού ἐρμηνεύει καί νοημα-

44. Ἀναφερόμενος στήν ἀπλοϊκή ἀντίληψη γιά τήν ἐπιστήμη μιλᾶ γιά τήν «ἰδεολογία τῆς ἐπιστήμης» πού στηρίζεται στή χρήση τῆς ἀμφιλεγόμενης ἔννοιας τῆς ἐπιστήμης καί τῆς ἀμφιλεγόμενης ἔννοιας τῆς ἀλήθειας καί ἐπισημαίνει πώς «πολλές φορές οἱ γενικές κατηγορίες τῆς ἐπιστήμης καί τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου χρησιμοποιοῦνται γιά τόν ἀποκλεισμό ἢ τήν καταπίεση περιοχῶν ἔρευνας.» Chalmers A. F., ὥ.π., σ. 267.

45. Γιά τήν ἔννοια τοῦ πολιτισμοῦ βλ. σχετικά Williams Raymond, *Keywords. A vocabulary of culture and society*, New York: Oxford University Press, 1985, σ. 87 - 93.

46. Γιά τήν ἐσωτερική σχέση πολιτισμοῦ καί λαϊκῆς μνήμης βλ. Σκουτέρη - Διδασκάλου Νόρα, ὥ.π., σ. 26 - 30.

τοδοτεῖ ἡ αὐτοβιογραφία τό παρελθόν, ὅπως π.χ. μέ τήν ἐπιλογή τῶν συγκεκριμένων γεγονότων, μέ τή σειρά πού βάζει τά γεγονότα⁴⁷, μέ τίς ἀποσιωπήσεις, τούς ύπερτονισμούς κ.τ.λ., μποροῦμε νά διάλουμε συμπεράσματα γιά τόν αὐτοβιογραφούμενο. «Η ίστορία ἐρμηνεύει τόν ίστορικό πού ἐρμηνεύει τήν ίστορία», γράφει ὁ Παναγιώτης Μουλλᾶς σχολιάζοντας τό σχετικό φαινόμενο⁴⁸. Προχωρώντας πέρα ἀπό τό ἀτομο μποροῦμε νά διάλουμε ἐρμηνευτικά συμπεράσματα καί γιά τό ἴδιο τό πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στό όποιο ζεῖ τό ἀτομο τῆς αὐτοβιογραφίας, καθώς ἡ αὐτοβιογραφία ὀργανώνεται «ώς ἔνα κοινωνικό κείμενο, τό όποιο ἀντηχεῖ, ἐπαναλαμβάνει καί ἐπανακυρώνει τή Συμβολική Τάξη τῆς κοινωνίας του»⁴⁹.

Στή διαδικασία τοῦ πολιτισμοῦ ἡ λαϊκή μνήμη, συχνά, παρεμβαίνει καί τό ίστορικό συμβάν τό μυθοποιεῖ, τό μεταμορφώνει ἢ τό παραμορφώνει⁵⁰. Αύτά τά μυθοποιητικά χαρακτηριστικά τῆς λαϊκῆς μαρτυρίας πού μποροῦν νά μεταπλάσουν τό ίστορικό παρελθόν σέ μῦθο μᾶς δίνουν τή δυνατότητα

47. «Τό αὐτοβιογραφικό ἀφήγημα ἀποτελεῖ τό προϊόν δύο θεμελιακῶν ἐρμηνευτικῶν διαδικασιῶν. Μιᾶς διαδικασίας ἐπιλογῆς [...] καί μιᾶς διαδικασίας διαπλοκῆς». Πασχαλίδης Γεωργόρης, δ.π., σ. 180.

48. Μουλλᾶς Πάν., «Τό διήγημα, αὐτοβιογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη», στό, Μουλλᾶς Πάν., (ἐπιψ.), Ά. Παπαδιαμάντης αὐτοβιογραφούμενος, δ.π., σ. λθ. Ό μεταδομισμός, ἀπό τή δική του ὄπτική, ἔξετάζοντας τήν αὐτοβιογραφία ὡς κείμενο ἀναγνωρίζει τήν πρωτοκαθεδρία τῆς γλώσσας ἐναντί τοῦ ύποκειμένου πού τό ὄριζει ὡς «ύποκείμενο» τό όποιο καθορίζεται καί συγκροτεῖται μέσα στή γλώσσα. Βλ. σχετικά, Πασχαλίδης Γεωργόρης, «Η κατασκευή ἐνός εἰδους: ἡ αὐτοβιογραφία καί ἡ κριτική της», περ. Διαβάζω, τεῦχ. 155, (1986), σ. 14 - 20.

49. Πασχαλίδης Γεωργόρης, Η ποιητική τῆς αὐτοβιογραφίας, δ.π., σ. 140.

50. Γιά τή νέα Ίστορία ἡ μελέτη τῶν πορισμάτων τῆς λαογραφίας εἶναι ἀπαραίτητη, καθώς εἶναι γενικά ἀναγνωρισμένο πώς τά παραδοσιακά πολιτισμικά πρότυπα ἐπηρεάζονταν τή διάρθρωση τῆς μνήμης καί τῆς ἀφήγησης σέ ἀτομα λαϊκῆς καταγωγῆς. Castelli Franco, «Η προφορική ίστορία στήν Ιταλία. Τά ὄπτικοακουστικά ἀρχεῖα τῶν ιστορικῶν ίνστιτούτων τῆς ἀντίστασης», στό, Πρακτικά - Διεθνής ήμερίδα - 30 Μαΐου 1997, Μαρτυρίες σέ ἡχητικές καί κινούμενες ἀποτυπώσεις ..., δ.π., σ. 97 - 98 ύποσημ.

12. Σχετικά μέ μιά ἀναλυτική περιγραφή τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ίστορικῆς λαϊκῆς μνήμης δλ. Μερακλῆς Μιχάλης Γ., Έλληνική Λαογραφία. «Θητη καί ἔθιμα, Αθήνα: Όδυσσεας, 1986, σ. 83 - 94. Ό Έλιάντε, προσεγγίζοντας θρησκειολογικά τή λαϊκή μνήμη καί ἀναφερόμενος στά ἴδιαίτερα γνωρίσματά της, μιλᾶ γιά «ἀντίσταση στήν ίστορία» καί πώς μέ τή μεσολάθηση τῆς μνήμης ἔχουμε μιά ἀναγωγή τῶν γεγονότων σέ κατηγορίες καί τῶν ἀτόμων σέ ἀρχέτυπα, σύμφωνα μέ τήν ἀρχαϊκή ὄντολογία. Έλιάντε Μιρτσέα, Κόσμος καί Ίστορία ἢ Ο Μῦθος τῆς Αιώνιας Έπιστροφῆς, μτφ. Στρατῆ Ψάλτου, Αθήνα: Έλληνικά Γράμματα, 1999, σ. 57 - 74.

νά μιλάμε για μιά «άπρόθετη λογοτεχνία»⁵¹ και έπιτρέπουν τήν προσέγγιση των αύτοδιογραφιῶν και ἀπό τή σκοπιά τῆς λογοτεχνίας⁵².

Τό πρόβλημα τῆς λογοτεχνικότητας τῶν αύτοδιογραφιῶν εἶναι ἐναὶ ἀπό τά σημαντικά προβλήματα πού ἀπασχολοῦν τή θεωρία τῆς λογοτεχνίας. Ή θέση πού θά πάρει κάποιος ἀπέναντι στό πρόβλημα ἔξαρταται ἀπό τί πιστεύει πώς εἶναι λογοτεχνία και ἀπό τό ποιά θεωρεῖ πώς εἶναι τά χαρακτηριστικά τῆς. Ή ὅλη συζήτηση πού προέκυψε περὶ τῆς λογοτεχνικότητας ἡ μή τῶν αύτοδιογραφιῶν και γενικότερα τῆς λογοτεχνικότητας τῆς ἰστορίας, ἐδράζεται στή εὐρύτητα, σημειολογικοῦ χαρακτήρα, πού δόθηκε στήν ἐννοια ἀφήγηση⁵³. Η ἀφήγηση συμπεριλαμβάνει, πλέον, και τήν ἰστορία (προφορική ἰστορία, αύτοδιογραφία, ἀπομνημονεύματα κ.τ.λ.) τῆς ὅποιας τό κατεξοχήν γνώρισμά της θεωρεῖται ἡ πλοκή⁵⁴. Παρόμοια ἰσχύουν και

51. Μερακλῆς Μ. Γ., "Ἐντεχνος λαϊκός λόγος, ὥ.π., σ. 39. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι αὐτή ἡ ἀρρηκτη σχέση ἀνάμεσα στήν φαντασία και τήν αύτοδιογραφία ἦταν ἡ θεματική τοῦ Γ' Συμποσίου Νεοελληνικῆς Πεζογραφίας τοῦ Τομέα Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ. πού διοργανώθηκε τό 1993. Η λογοτεχνικότητα, ὅμως, τῶν αύτοδιογραφιῶν δέν ἀναγνωρίζεται ἀπό ὅλους. Γιά παράδειγμα ὁ Γεωργουσόπουλος Κώστας, στό ἄρθρο του «Τό δημόσιο Ἐγώ», ἐφημ. Τά Νέα, 4 - 11 - 2000, "Ἐνθετο: «Πρόσωπα», τεῦχ. 87, σ. 62, μέ ἀφορμή τή δράσευση μέ τό δραβεῖο Νόμπελ Λογοτεχνίας τῶν «Ἀπομνημονεύμάτων» τοῦ Οὐïνστον Τσώρτσιλ, μιλώντας κυρίως γιά τά ἀπομνημονεύματα και συνδέοντάς τα και μέ τήν αύτοδιογραφία ἀναφέρει πώς «κάθε γραφή ἔχει τό ὑφος της και τίς ὀρετές της, ἀλλά σέ καμιά περίπτωση, ὅταν ἡ πρόθεση εἶναι νά καταθέσεις γεγονότα και νά δικαιώσεις πράξεις ζωῆς, δέν μποροῦν νά ἐκληφθοῦν ὡς ὑπόθεση, ὡς «μιθος λογοτεχνικοῦ ἔργου.» Κι ὅμως, ἂν και ἡ πρόθεση π.χ. τοῦ Μακρυγιάννη μπορεῖ νά μήν ἦταν νά κάνει λογοτεχνία, ἐντούτοις τό ἀποτέλεσμα εἶναι λογοτεχνικό.

52. Μερακλῆς Μ. Γ., "Ἐντεχνος λαϊκός λόγος, ὥ.π., σ. 35 - 42. Τοῦ ἴδιου, «Λαογραφία και λογοτεχνία», ἀνάτυπο ἀπό τό περ. Φιλολογικά, τεῦχ. 2, Γιάννινα, (1980), σ. 9 - 10.

53. Η ἐπέκταση αὐτή τῆς ἐννοιας τῆς ἀφήγησης ἔφτασε ἀκόμη και σέ ἔξωγλωσσικά συστήματα σημείων, ὥπως ἔγινε και μέ τήν ἐννοια «κείμενο». Βελουδῆς Γιώργος, *Γραμματολογία. Θεωρία Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις «Δωδώνη», ²1997, σ. 133. Γράφει ὁ R. Barthes στό «Εἰσαγωγή στή δομική ἀνάλυση τῶν ἀφηγημάτων», πώς τό ἀφήγημα μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ μέσα ἀπό τό λόγο, τήν κίνηση, τήν εἰκόνα και πώς «εἶναι παρόν στή μυθολογία, τόν θρύλο, τόν μῦθο, τό διήγημα, τή νουσέλα, τήν ἐποποιία, τήν ἰστορία, τήν τραγωδία, τό δρᾶμα, τήν κωμῳδία, τήν παντομίμα, τόν ζωγραφικό πίνακα, [...]», τό ὑελογράφημα, τόν κινηματογράφο, τά κόμικς, τά μικρογεγονότα στόν Τύπο, τή συνομιλία.» Barthes Roland, *Eικόνα - Μουσική - Κείμενο*, μτφ. Γιώργος Σπανός, Ἀθήνα: Πλέθρον, σ. 93.

54. Ricoeur Paul, 'Η ἀφηγηματική λειτουργία, μτφ. Βαγγέλης Ἀθανασόπουλος, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, 1990, σ. 16 - 31.

γιά τήν αύτοβιογραφία. Μέ τήν ἀναγνώριση τῆς ἀφηγηματικότητας στήν αύτοβιογραφία καὶ κατ’ ἐπέκταση καὶ τῆς πλοκῆς της, καθώς καὶ μὲ τῇ δεδομένῃ ὑποκειμενικότητά της, δηλαδή, μονομερῆ ἔως φαντασιακή καὶ μυθοπλαστική ἀναπαράσταση τῆς πραγματικότητας⁵⁵, συμπεραίνεται πώς ἡ αύτοβιογραφία πληροῖ τά τρία βασικά λογοτεχνικά κριτήρια καὶ ἐπομένως μπορεῖ νά θεωρεῖται «λογοτεχνικό τεχνούργημα»⁵⁶.

Μέχρι τώρα ἀναφέρθηκα στό γενικό θεωρητικό πλαίσιο πού ἴσχυε γύρω ἀπό τή μελέτη τῶν αύτοβιογραφιῶν. Παρακάτω πρόκειται νά παραθέσω ἐνδεικτικά δυό αύτοβιογραφίες ἀγροτῶν μαζί μέ ἓνα μικρό σχολιασμό. Πρίν ἀπό ὅλα ὅμως νομίζω πώς ἀξέξει νά σημειώσω ὁρισμένες παρατηρήσεις ἐπάνω στή μεθοδολογία τῆς ἔρευνας, καθώς πιστεύω πώς θά ɓοηθήσουν τόν ἀναγνώστη, ὥστε νά κατανοήσει τό πλαίσιο μέσα στό ὄποιο ἔγιναν οἱ συνεντεύξεις κι ἔτσι νά δηγάλει τεκμηριωμένα συμπεράσματα. Κατ’ ἀρχάς, ἡ ἔρευνα καὶ συλλογή τοῦ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ ἔγινε πρίν ἀπό εἴκοσι χρόνια, ὅταν ὥμουν πρωτοετής φοιτητής⁵⁷. Τό χωριό στό ὄποιο ἔγινε ἡ ἔρευνα εἶναι ὁ Ἐμμ. Παπᾶς (Δοδίστα), πού εἶναι καὶ τό χωριό τῆς καταγωγῆς μου. Αὐτό, δέσμαια, δέ σημαίνει ὅτι τούς ἦξερα ὅλους τούς πληροφορητές οὔτε ὅτι μέ ἦξεραν αὐτοί. Τούς ἦταν γνωστό ὅμως τό ἐπώνυμο, γνώριζαν τούς γονεῖς μου καὶ τούς συγγενεῖς μου. Ἀλλωστε, στό συγκεκριμένο χωριό, ὅπως ἵσως συμβαίνει καὶ στά περισσότερα χωριά της Ἑλλάδας, εἴμαστε ὅλοι, κατά κάποιο τρόπο, συγγενεῖς.

55. Τά φιλοσοφικά θεμέλια τῆς ἄποψης γιά τή μή ἀντικειμενικότητα τῆς αύτοβιογραφίας δρίσκονται στή σχετικιστική ἀντιμετώπιση τῆς πραγματικότητας πού, στήν ἀκραία της μορφή, ἀρνεῖται κάθε ἔννοια ἀντικειμενικότητας καὶ ἐκφράζεται κυρίως μέσα ἀπό τό ρεῦμα τοῦ κονστρουκτιβισμοῦ.

56. Γιά τήν ἄποψη περί τῆς Ἰστορίας ως λογοτεχνικοῦ τεχνούργηματος βλ. Ricœur Paul, ὕπ., σ. 59 - 80. Γιά τή σχέση Ἰστορίας καὶ μυθοπλασίας μέ ἐφαρμογή στήν ἐλληνική λογοτεχνία βλ. τή μελέτη τοῦ Τσατσούλη Δημήτρη, «Ἀπό τήν ἀληθοφάνεια τοῦ «ἰστορικοῦ» στήν ἀλήθεια τοῦ μυθοπλαστικοῦ: Ποῦ πιά καιρός... τῆς Ἰσιμήνης Καπάνταη καὶ ἡ τέχνη τῆς ἀφήγησης» πού συμπεριλαμβάνεται στό βιβλίο του Ἡ Περιπέτεια τῆς Ἀφήγησης. Δοκίμια Ἀφηγηματολογίας γιά τήν Ἑλληνική καὶ Ξένη Πεζογραφία, Ἀθήνα: Ἐλληνικά Γράμματα, 1997, σ. 49 - 63. Γιά τή σχέση αύτοβιογραφίας καὶ λογοτεχνίας, ὅπως ἐκφράζεται μέσα στό μυθιστόρημα βλ. Ἀμπατζούλου Φραγκίσκη, «Αύτοβιογραφικός λόγος: Ἰστορικοί καὶ μυθιστορηματικοί βίοι στό μυθιστόρημα ἐφηβείας», στό περ. Ἐντευκτήριο, ὕπ., σ. 74 - 88.

57. Μέρος αύτῶν τῶν διογραφικῶν συνεντεύξεων δρίσκεται σέ συντομευμένη μορφή στίς χειρόγραφες συλλογές τοῦ λαογραφικοῦ σπουδαστηρίου τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν ἀπό τήν ὅποια ἀπεφοίτησα.

Ή ερευνα συνολικά κράτησε περίπου ἕνα μήνα. Ή συλλογή τοῦ λαογραφικοῦ ύλικου ἔγινε μέ δόση τό ἐρωτηματολόγιο τοῦ Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη⁵⁸. Οἱ βιογραφίες δόθηκαν στό τέλος τῆς συνεντευξιακῆς διαδικασίας. Αὐτό ἔδινε καὶ ἕνα πλεονέκτημα στήν ποιότητα τῆς αὐτοβιογραφίας, καθώς εἶχε δημιουργηθεῖ ἐν τῷ μεταξύ ἕνα κλίμα ἀλληλογνωμίας⁵⁹. Γιά τίς βιογραφίες δέν ύπηρχε συγκεκριμένο ἐρωτηματολόγιο, πράγμα πού σημαίνει πώς τόν πρῶτο λόγο τόν εἶχε ὁ ἴδιος ὁ πληροφορητής, καθώς ἀπαντοῦσε στίς ἐρωτήσεις πού ἔθετε ὁ ἴδιος στόν ἑαυτό του καὶ μποροῦσε νά ὀργανώσει τίς σκέψεις του ὅπως ἥθελε αὐτός⁶⁰. Οἱ συγκεκριμένες αὐτοβιογραφίες δόθηκαν στό σπίτι τοῦ πληροφορητῆ καὶ μαζί βρίσκονταν καὶ συγγενεῖς τοῦ αὐτοβιογραφούμενου (έγγονια, τῆς ἴδιας ἡλικίας μέ ἐμένα). "Ισως, μάλιστα, γι' αὐτό ἔχουν καὶ ἕνα λανθάνοντα διδακτικό - κοινωνικοποιητικό τόν.

Ἡ μεθοδολογία στίς συγκεκριμένες συνεντεύξεις ἔχει τίς ἀδυναμίες πού χαρακτηρίζουν ὅλες τίς λαογραφικές συλλογές τῶν φοιτητῶν πού πρωτοέρχονται σέ ἐπαφή μέ τό ἀντικείμενο καὶ τήν ἔρευνα πεδίου. Θά μποροῦσα ἵσως νά ἐπιλέξω κάποιες πληρέστερες αὐτοβιογραφίες ἀπό κάποιες ἄλλες λαογραφικές συλλογές. Ωστόσο, προτίμησα τίς συγκεκριμένες γιά πολλούς λόγους. Οἱ θεωρητικές βάσεις τῆς ἐπιλογῆς μου αὐτῆς βρίσκονται στήν ἄποψη ὅτι ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ πληροφορητῆ δέν εἶναι ἕνα ἀποτέλεσμα κάποιων οὐδέτερων συνθηκῶν. Ὁ πληροφορητής δέ «συγγράφει» τό δίο του ἔχοντας κάποιον ἰδεατό ἀναγνώστη - ἀκροατή στό μυαλό του ἀλλά ἀφηγεῖται ἔχοντας μπροστά του τόν συγκεκριμένο ἔρευνητή πού ἔχει ἔρθει στό σπίτι του. Θέλω νά πῶ, δηλαδή, πώς ἡ αὐτοβιογραφία δέν εἶναι ἕνα ἔτοιμο ἐκ τῶν προτέρων σῶμα, ἀλλά εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀλληλεπίδρασης ἀνάμεσα στόν πληροφορητή καὶ τόν ἔρευνητή. Κουδαλάει μέσα της ὅλη τή συνεντευξιακή διαδικασία. "Ετσι, τό γεγονός ὅτι ἡμουν ἐγώ ἐκεῖνος πού διεξήγαγε τήν ἔρευνα, τή συλλογή καὶ τήν ἀπομαγνητοφώνηση, μοῦ δίνει τή δυνατότητα νά δῶ τίς αὐτοβιογραφίες ὅχι ὡς αὐτόνομα κείμενα ἀλλά νά τίς ἐντάξω μέσα στό συγκεκριμένο τοπικό ἴστορικό - κοινωνικό πλαίσιο τους, ὅπως τό δίωσα ὁ ἴδιος καὶ νά ξεκινήσω ἔτσι τήν ἀνάλυση ἀπό πιό σταθερές βάσεις. "Οπως καὶ νά ἔχει, τό συγκεντρωμένο ύλικό πιστεύω ὅτι εἶναι πολύ-

58. Σπυριδάκης Γεώργ. Κ., ὥ.π.

59. Du Boulay Juliet καὶ Williams Rory, «Collecting life histories», στό, Ellen R. F. (ἐπιμ.), Ethnographic research. A guide to general conduct, London: Academic Press, 1984, σ. 256.

60. "Ἄλλωστε, αὐτός εἶναι καὶ ἕνας ἀπό τούς λόγους πού ύπερτεροῦν οἱ ποιοτικές ἔρευνες ἔναντι τῶν ποσοτικῶν ἔρευνῶν. Λαμπίρη - Δημάκη Ιωάννα, ὥ.π., σ. 120.

τιμο, ἀφοῦ κατορθώθηκε νά σωθοῦν οἱ «φωνές» αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων πού τώρα πιά ὑπάρχουν μόνο στή συλλογική μνήμη τῆς κοινότητας.

Ἡ συγκεκριμένη κοινότητα δρίσκεται μερικά χιλιόμετρα ἔξω ἀπό τήν πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ στούς πρόποδες τοῦ βουνοῦ πού δεσπόζει στήν περιοχή. Ἡ ιστορία τοῦ χωριοῦ ἀνάγεται στά πολύ παλιά χρόνια, ἐνῷ ἡ παλαιότερη, ἀπό ὅσο γνωρίζω, χρονολογία ἀποτυπωμένη σέ μνημεῖο, πού σχετίζεται μέ τό χωριό, παραπέμπει στήν πρώτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰώνα. Ὁστόσο, ἡ ιστορία τοῦ χωριοῦ ἀπό διάφορα ἄλλα εύρηματα φαίνεται πώς πηγαίνει πολύ πιό πίσω. Ἀπό τούς περίπου 3.000 κατοίκους πού ἔφτασε νά ἔχει κάποτε ἡ κοινότητα, στό χρόνο τῆς ἔρευνας κατοικοῦσαν μόνιμα περίπου 800 - 1000 κάτοικοι. Οἱ κάτοικοι ἀσχολοῦνταν, καί ἀσχολοῦνται ἀκόμη, κυρίως μέ τήν καλλιέργεια καπνοῦ καί σιτηρῶν. Ὁστόσο, ἡ καλλιέργεια τῶν χωραφιῶν - ἵδιως στήν ἐποχή πού ἀναφέρονται οἱ αὐτοβιογραφίες - δέν ἥταν μιά εὔκολη ὑπόθεση, καθώς πολλά ἀπό τά χωράφια τῶν κατοίκων δρίσκονταν σέ ἀπόσταση 1 - 2 ὁρες ἀπό τό χωριό.

Πολλοί κάτοικοι, μέχρι καί τήν ἐποχή πού ἔγινε ἡ ἔρευνα, εἶχαν στή διάθεσή τους διάφορα οἰκόσιτα ζῶα γιά τίς ἀνάγκες τῆς οἰκογένειας καί ἀγελάδες. Ἀκόμη θυμᾶμαι κάποια ὑγρά, μελαγχολικά ἀπογεύματα νά κατηφορίζουν οἱ ἀγελάδες τοῦ χωριοῦ νωχελικά ἀπό τό παρακείμενο λόφο δυό - δυό, τρεῖς - τρεῖς, ἀφημένες ἀπό τόν ἀγελαδάρη τῆς κοινότητας, νά μπαίνουν στούς μαχαλάδες καί νά περιδιαβαίνουν ἀργά στά σοκάκια, κοπρίζοντάς τα, μέχρι νά φτάσουν ἔξω ἀπό τήν πόρτα τοῦ ἀφεντικοῦ τους καί νά μουγκανίζουν, ὕσπου ἐπιτέλους κάποιος ἀπό μέσα νά τούς ἀνοίξει τήν πόρτα...

Τήν ἐποχή πού ἔγινε ἡ ἔρευνα ὑπῆρχε μιά τάση γιά πολιτιστικές δραστηριότητες τόσο ἀπό τό νεοσύστατο τότε πολιτιστικό σύλλογο τοῦ χωριοῦ ὅσο καί ἀπό τούς τοπικούς συλλόγους χωριανῶν πού δρίσκονταν σέ Ἀθήνα καί Θεσσαλονίκη. Ύπενθυμίζω ὅτι τόν προηγούμενο χρόνο τό τότε ὑπουργεῖο Παιδείας εἶχε ἀποφασίσει νά ἀφιερωθεῖ τό σχολικό ἔτος στήν ἑλληνική παράδοση. Αὐτό συνετέλεσε, ὕστε νά δρῶ τήν κοινότητα ἥδη εύαισθητοποιημένη ἡ ἔστω ἐνημερωμένη σχετικά μέ τή σημασία τῆς παράδοσης, Τό ἐνδιαφέρον δρισμένων ἀτόμων γιά τήν παράδοση τοῦ χωριοῦ μαζί μέ τήν ἱδιότητα πού εἶχα, τοῦ συντοπίτη, μέ δοιάθησε ἀρκετά, ὕστε νά δρῶ ἀνθρώπους πού θά μέ δοιθοῦσαν στό ἔργο μου.

Οι συνεντεύξεις πού παραθέτω ἀνήκουν σέ δυό πληροφορητές⁶¹ - μιά γυναικά (πρώτη συνέντευξη) καί ἔναν ἄνδρα (δεύτερη συνέντευξη) - πού

61. Τά ἀρχικά τῶν ὀνομάτων πού καταχωροῦνται δέν ἀντιστοιχοῦν στήν πραγματικότητα.

έχουν περίπου τήν Ἰδιαί ἡλικία. Ἡ μέν πληροφορήταια, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπό τήν αὐτοδιογραφία της, ἀνήκει στίς οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ πού δυσκολεύτηκαν ἀρκετά στήν προσπάθειά τους γιά ἐπιδίωση τόσο προπολεμικά καὶ κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου ὅσο καὶ μετά τόν πόλεμο. Ἐπειδὴ μάλιστα δέν εἶχαν ἀρκετά χωράφια, ὥστε νά συντηρηθοῦν, συχνά νοίκιαζαν χωράφια ἄλλων. Τά περισσότερα ἀπό τά παιδιά της ἔχουν φύγει ἀπό τό χωριό καὶ ἀσχολοῦνται κυρίως μέ οἰκοδομικές ἐργασίες. Ὡς πρός τόν ἀνδρα πληροφορητή, ἀνήκει στίς οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ πού εἶχαν μιά σχετική οἰκονομική ἄνεση. Εἶχε καὶ αὐτός πολυμελή οἰκογένεια καὶ κάποια ἀπό τά παιδιά του τελείωσαν πανεπιστημιακές σπουδές.

Ἐξετάζοντας τίς αὐτοδιογραφίες ἀπό ἀποψη περιεχομένου εἶναι νά θαυμάζει κανείς τόν πλοῦτο τῶν πληροφοριῶν πού διαθέτουν. Σχετίζονται εἴτε μέ κοινωνικές πρακτικές, εἴτε μέ ἀντιλήψεις πού στηρίζουν αὐτές τίς συνήθειες. Οἱ αὐτοδιογραφίες εἶναι κυρίως περιγραφικές, χωρίς αὐτό νά σημαίνει πώς δέν ἐρμηνεύονται κιόλας. "Ἄλλωστε, ὅπως ἔχει τονιστεῖ παραπάνω, ἀκόμη καὶ μιά ἀπλῆ περιγραφή ἐμπεριέχει στοιχεῖα ἐρμηνείας. Ἀπό τόν πλοῦτο τῶν πληροφοριῶν ἔχωρίζω γιά νά σχολιάσω, κυρίως, τήν ἐπίδραση πού εἶχε ὁ πόλεμος ώς βιωμένη ἐμπειρία στή συνείδηση των, νεαρῆς ἡλικίας στήν περίοδο τοῦ πελέμου, ἀφηγητῶν. Εἶναι τό πρῶτο θέμα πού ἔρχεται σχεδόν ἀμέσως στό προσκήνιο, μόλις ἔχεινον τήν ἀφήγησή τους οἱ πληροφορητές - εἶναι τυχαῖο μήπως; - καὶ καταλαμβάνει τό μεγαλύτερο μέρος τής ζωῆς τῶν αὐτοδιογραφούμενων στό κείμενο τής ἀφήγησης.

Ἐχει σημασία ὅμως νά σημειώσουμε τίς διαφορές ἀνάμεσα στίς δυό ἀφηγήσεις. Ὁ ἀνδρας πληροφορητής ἀναφέρεται σέ ἓνα συμβάν πού ἔλαβε χώρα στόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο καὶ πού σημάδεψε τή συλλογική μνήμη τοῦ χωριοῦ. Πρόκειται γιά τό γεγονός τής ὄμηρείας ἐνός μεγάλου ἀριθμοῦ κατοίκων καὶ τή μεταφορά τους στά ἐνδότερα τής Βουλγαρίας γιά καταναγκαστικά ἔργα. Οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς ἀφησαν τήν τελευταία τους πνοή στόν τόπο τής ὄμηρείας. Τά ὀνόματά τους δρίσκονται γραμμένα στό ἥρωο τής κοινότητας.

Ο πληροφορητής, ὃν καὶ μιλᾶ γιά τή ζωή του, τελικά μέσα στήν ἀφήγησή του ἡ παρουσία τής κοινότητας ὑπερισχύει ἔναντι τοῦ ἀτόμου. Στή προσπάθειά του νά ἀποδώσει τή συλλογική βίωση τοῦ πολέμου, ὑποβαθμίζει τήν προσωπική του ἐμπειρία ἀπό τόν πόλεμο. Μοῦ ἔδωσε τήν ἐντύπωση ὅτι ἐκείνη τή στιγμή εἶχε τή βαθιά πεποίθηση πώς ἐπιτελοῦσε ἓνα καθῆκον ἀπέναντι στήν κοινότητα. Μιλᾶ περισσότερο ὡς κάτοχος μιᾶς ιστορικῆς παράδοσης πού πρέπει ὁπωδήποτε νά μεταδοθεῖ στούς μεταγενέστερους,

καί μάλιστα σέ ἔνα συντοπίτη τῆς νέας γενιᾶς πού μένει στήν Ἀθήνα, γιά νά γνωρίσουν τό μέγεθος τοῦ μεγάλου κακοῦ καί οἱ ἐπόμενες γενιές. "Ισως γι' αὐτό νά δείχνει τόση σπουδή στήν ἀναφορά συγκεκριμένων ὄνομάτων.

Ἡ πληροφορήτρια διαλέγει τόν ἐμφύλιο πόλεμο 1946-49. Ἐδῶ, οἱ δυσκολίες πού ἔχει νά ἀντιμετωπίσει ὁ ἥρωας τῆς ἀφήγησης εἶναι διαφορετικῆς ποιότητας ἀπό αὐτές πού παρουσιάζονται στήν ἀφήγηση τοῦ ἄνδρα πληροφορητῆ. Στήν περίπτωση τῆς γυναίκας οἱ ἀντιξότητες προέρχονται ἀπό τήν εὐρύτερη κοινωνική καί πολιτική κατάσταση. "Εχει σημασία νά προσεχθεῖ ὁ τρόπος πού παρουσιάζεται ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Ἀντί νά ἀναφερθεῖ σέ εὐρύτερου ἐνδιαφέροντος γεγονότα τοῦ ἐμφυλίου, προτιμᾶ νά μιλήσει γιά τόν ἐμφύλιο μέσα ἀπό τίς περιπέτειες τῆς οἰκογένειάς της. Παρουσιάζει ἔτσι μιά ἄλλη διάσταση τοῦ ἐμφυλίου, δείχνοντας πῶς διώθηκε ὁ ἐμφύλιος ἀπό αὐτούς πού ἔμειναν πίσω στό χωριό.

Στήν ἀφήγησή της ή κοινότητα ὑπάρχει, ἀλλά κυρίως ὡς σκηνικό. Ἐκεῖνα πού προβάλλονται κυρίως εἶναι οἱ ἐμπειρίες τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας καί ἔχουν ἔνα προσωπικό τόνο. Ἡ γυναίκα προτίμησε νά μιλήσει γιά τόν ἑαυτό της μέσα ἀπό τίς περιπέτειες τῆς οἰκογένειάς της. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ ἀπάντηση πού δίνει, ὅταν τῆς ζητεῖται νά μιλήσει εἰδικά γιά τήν προσωπική της ζωή: «Νά, τή δικιά μ' τή ζουή...» Πού ήμιτελῶς συνυποδήλωνε: Μά, τή δικιά μου ζωή σοῦ λέω τόση ὥραι!

"Αραγε σημαίνουν κάτι οἱ διαφοροποιήσεις ὀνάμεσα στίς διοιαφηγήσεις τῶν δύο πληροφορητῶν; Ὁ ἄντρας φαίνεται πώς προτιμᾶ τή γενικότερη ίστορία. Μιλᾶ περιεσότερο ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ παρελθόντος τῆς κοινότητας, περισσότερο ὡς κοινότητα καί λιγότερο ὡς ἄτομο. Οἱ κοινωνικές - πολιτικές διαφοροποιήσεις τῆς κοινότητας δέν ἔχουν θέση μέσα στό λόγο του. Ἡ κοινότητα παρουσιάζεται σχεδόν ὡς ἔνα ἐνιαῖο σύνολο. Προέχει νά διασωθεῖ καί νά μεταδοθεῖ ἡ ίστορία τῆς κοινότητας. Ἀντίθετα, ἡ γυναίκα μιλᾶ περισσότερο ὡς πρόσωπο. Περιγράφει - ἀποκαλύπτοντας ταυτόχρονα καί τήν πολυπλοκότητα τῆς κοινωνικῆς ὁργάνωσης τοῦ χωριοῦ - τίς πολλαπλές ταυτότητες μέ τίς ὅποιες δίωσε τά γεγονότα τοῦ ἐμφυλίου: ὡς μάνα, γυναίκα, σύζυγος, κοινωνικά ἀποκλεισμένη, πολιτικά κυνηγημένη.

Καί κάτι ἀκόμη πού σχετίζεται μέ τόν πόλεμο. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ταύτιση καί τῶν δύο πληροφορητῶν στήν ἀπόδοση τῶν συνεπειῶν τοῦ πολέμου καί τῶν κακουχιῶν. Οἱ ταλαιπωρίες τοῦ παρελθόντος φαίνεται νά ἐγγράφονται πάνω στό σῶμα, νά ἐνσωματώνονται κυριολεκτικά· ἡ ίστορία ὑπάρχει στό παρόν καί τό δικαιολογεῖ, τό περιεχόμενο ἀποτυπώνεται στή

μιօρφή. Ό όμηρος ἀπό τή Βουλγαρία, ὅταν γύρισε, εἶχε «στεγνώσει» τόσο πολύ πού ἔφτασε τό ὑψος του νά εἶναι τό ἵδιο μέ τό ὑψος τοῦ παιδιοῦ του.

Ἡ πληροφορήτρια, πού, ὅπως λέει, ἃν τήν ἔδλεπες ὅταν ἦταν νέα, δέ θά μποροῦσες νά τήν ἀναγνωρίσεις, τό γεγονός ὅτι ἄλλαξε ἡ μιօρφή της καί ὅτι «κόντυνε» τό ἀποδίδει στίς κακουχίες. Θά ἦταν, ἀραγε, δικαιολογημένο νά ὑποθέσει κάποιος ὅτι ἡ διαπίστωση αὐτή - πού ἐπαληθεύεται μέσα ἀπό τήν ἐμπειρία - ὑποκρύπτει κάποιες γενικότερες ἀντιλήψεις γιά τή σχέση ἀνάμεσα στό περιεχόμενο καί τή μιօρφή, μεταξύ παρελθόντος καί παρόντος;

Στά πολλά ἄλλα, θά μποροῦσε κάποιος νά σημειώσει τίς τεχνικές πού χρησιμοποιοῦνται γιά νά ἀποδοθεῖ ὅλο τό δρᾶμα πού κουναλάει μέσα του ὁ πόλεμος. Μιά ἀπό τίς τεχνικές - πού μᾶλλον ἔρχονται αὐθόρυμητα, παρά χρησιμοποιοῦνται συνειδητά - εἶναι ἡ παράθεση λεπτομερειῶν στά γεγονότα. Συνηθίζεται ἀπό τούς μελετητές τῆς αὐτοδιογραφίας νά θεωρεῖται ἡ καταγραφή λεπτομερειῶν ἀπό τή μεριά τοῦ αὐτοδιογραφούμενου ώς μιά τακτική ἀπόδειξης τῆς ἀλήθειας τῶν λεγομένων του⁶².

Στίς αὐτοδιογραφίες πού ἔξεταζουμε, ἡ ἐστίαση τοῦ ἀφηγητῆ στό γεγονός ὅτι στούς όμηρους πού ἐπέστρεφαν ἀντί νά εἶναι κουμπωμένο τό σακάκι τους μέ κουμπιά ἦταν πιασμένο μέ χόρτο ἡ ὅτι οἱ ἄλλοι όμηροι, πού ἐπέστρεφαν ἀπό τό ἀνατολικό μέρος τῆς Βουλγαρίας, φοροῦσαν ροῦχα πού συναγωνίζονταν στήν ποιότητα τὰ ροῦχα τῶν δασκάλων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ὅπωσδήποτε δέν εἶναι κάτι πού προέρχεται ἀπό τό φιλοπερίεργο αἰσθημα τοῦ ἀφηγητῆ καί τό ὅποιο θά μποροῦσε νά παραλειφθεῖ χωρίς συνέπειες. Ἀντιθέτως, εἶναι ἔνα ούσιωδες στοιχεῖο τῆς ἀφήγησης, καθώς ἀποτελεῖ ἀποδεικτικό ὑλικό τῆς ἀλήθειας πού ὑποστηρίζει ἡ ἀφήγηση. Ἡ ἐρμηνευτική διαδικασία, πού ἀκολουθεῖ ὁ ἀφηγητής γιά νά διατυπώσει τήν ἀλήθεια του, στηρίζεται ἔξισου καί σέ αὐτά τά «ἐπουσιώδη» στοιχεῖα, καθώς ἀναγνωρίζει πώς ἔχουν τήν ἰδιότητα νά συμπυκνώνουν καί νά ἐκφράζουν ἀπτά μιά κατάσταση σέ ὅλο τό εῦρος καί τό βάθος της.

Πολλά ἀκόμη θά μποροῦσαν νά σχολιασθοῦν στίς ἀφηγήσεις πού ἀκολουθοῦν, ὅπως π.χ. ἡ καταλυτική παρουσία τοῦ θρησκευτικοῦ - ἀγροτικοῦ χρόνου στή χρονοθέτηση τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου, ἡ θέση τῆς γυναίκας στήν κοινωνία τοῦ χωριοῦ, ἡ ὁργάνωση τῶν διευρυμένων οἰκογενειῶν, ἡ ἐσωτερική τους ιεράρχηση κ.ἄ. Ὁστόσο, νομίζω πώς εἶναι καλύτερα νά μιλήσουν οἱ ἴδιες οι αὐτοδιογραφίες μόνες τους. Καταλήγοντας, ἃν θά

62. Βλ. Παπουτσᾶ Καίτη, «Ο μῆθος τοῦ πραγματικοῦ στήν αὐτοδιογραφία», περ. Διαδάξω, τεῦχ. 155, (1986), σ. 46. Πασχαλίδης Γεργόρης, ὥ.π., σ. 147 - 149.

έπρεπε νά δημιουργεῖ ἔνα συμπέρασμα ἀπό αὐτή τή σύντομη πραγμάτευση τοῦ θέματος, εἶναι πώς ἡ αὐτοβιογραφία μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἔνα βασικό μεθοδολογικό ἐργαλεῖο στίς πειοτικές ἔρευνες τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν, μέσα στίς ὁποῖες ὑπάγεται ἡ λαογραφία.

Μελετώντας τίς ἀφηγήσεις ζωῆς ἡ λαογραφία δέν ἀποσκοπεῖ νά ἀποκομίσει τεκμήρια μόνο καί μόνο γιά νά περιγράψει τά ἐξωτερικά χαρακτηριστικά ἐνός πολιτισμοῦ. Ἀπώτερος σκοπός της εἶναι χρησιμοποιώντας τίς μαρτυρίες αὐτές νά διατυπώσει καί νά ἐρμηνεύσει τή λογική τοῦ πολιτισμοῦ, τούς ἐσωτερικούς μηχανισμούς μέ τούς ὁποίους λειτουργεῖ ὁ λαϊκός πολιτισμός, ὡς σύστημα σκέψης καί κοινωνικῶν πρακτικῶν, ιστορικά προσδιορισμένος, μέσα ἀπό τά πρόσωπα - μέλη τῆς κοινότητας.

Συνέντευξη 1η

Ίγια γιννήθκα τού ἵφτά, μιγάλουσα, ἀλλά πέθαν' μάνα μ' τού εἶκουνσι. Κι μᾶς ἀφήκι μικρά! Τέσσιρα μικρά μᾶς ἀφήκι. Κι τά δυό τά δώσαμι στά ξένα τά χουριά. Κράτισι μπαμπάς μ' μένα, κι τν ἀδιρφή μ'. Πιό μιγαλούτσις ἥμασταν. Κι δέν μπόρσι νά ζήσ' χουρίς γυναίκα. Σι λέει - ἥταν δουλειά - τά κουρτοσούδια εἴνι μικρά, θά παντρευτῶ. Κι παντρεύτικι μπαμπάς μ'. Πῆρι μητρυά, κι εἶχι 'κείν' τρία, κι μεῖς δυό, πέντι. Δέν ἔξησαμι καλά. Πᾶς τού λέν! Ἔξησαμι τέσσιρα - πέντι χρόνια μαζί μί τ' μητρυά, παντρεύκαμι ὕστιρα. Ίγια παντρεύκα δικασυχτώ χρουνῶ. Ἡρθα ἰδῶ. Ἰδῶ ῳδήκα φτώχεια! Ἐτσ' νά τοῦ ποῦμι τώρα. Μόλις ἡρθα ἰδῶ, ἥδρα τρία κουνιάδια, κι τόν ἄντρα μ' τέσσιρα, κι ἡ πιθιρά μ'. Κάθισαμι δυό χρόνια μαζί μί τή συνιφάδα μ'. Συνιφάδα μ' ἔφυγη, Τ., πάει στήν Πιντάπολη, μαζί μί τούν ἄντρα τς.

Κεῖνις χρονιές ἔκανα ἔνα πιδί, δύον, τρία, τέσσιρα, πέντι ἔκανα. Ἔξησαμι πουλύ φτώχεια. Μιγάλουσαν τά πιδιά. Ἡρταν ὕστιρα τ' ἀνταρτικά. Τά ἀνταρτικά πότι ἥρταν; τοῦ σαράντα ἔξι; Πῆραν τούν μπαμπά τς στό δουνό. Τούν πῆραν ἀντάρτις. Ἡμαν ἴγα μί τά πιδιὰ τά πέντι. Κι τά πιδιά μικρά ἥταν. Ἐνα ἥταν δικατέσσιρα, Χ. δίκα εἴξι θά ἥταν. Πήγιναν στά μιρουκάματα, τά 'διουχναν. Κουμμουνιστήδις εἰστι, νά φύγιτι! Δέ μπόρσαν τά πιδιά νά δροῦν δουλειά. Πήγαν στά Σέρρας, πάλι, Χ. νά δουλέψῃ, τούν ἔδιονταν. Κουμμουνιστής εἶσι σύ! Φύγι ἀποῦ δῶ. Νά, τ' Κ., τς Π. μπαμπᾶς, τούν ἔδιονται. Ἡρτι δῶ, ἔκλιγη. Λέω, γιατί πιδί μ' κλαῖς; Μ' ἔδιονταν μαμά, δέ μί παίρνουν. Εἶμι λέει κουμμουνιστής. "Υστιρα, Ν., ἅμα ἥρχουνταν ἀντάρτις, ἔτριμι, πώς τρέμ' κειν' τού φύλλου. Κι 'γώ, νά χτυπᾶ καρδιά μ', νά

πιτάσο!⁶³ Λέω, γιατί πιδί μ' κι σύ φουνδάσι; Μάμα, φοβοῦμι νά μή φέρουν τούν μπαμπά μ', λέει, πού πάνου ἀπ' τού βουνό, σφαγμένου! Μπαμπά σ' (ἀπευθύνεται πρός τήν ἐγγονή) δέν ἥταν,⁶⁴ κείνους ού N. πάρα πουλύ φουνδόταν. Φ. ἥταν μικρός, Φ. ἥταν ἐνάμισυ χρουνῶ. B. ἥταν ...πέντι - ἔξι, ίπτά χρουνῶ θά ἥταν B. Καμιά δικαιοιά θά ἥταν B. "Υστιρα ἀπού κεῖ, πᾶν' τά πιδιά - εἰχαμι γιννήματα⁶⁵ γιά! - νά θιρίσουν ἔ κι ἄ. - μπαμπά τς ἀντάρτς ἥταν. Μό⁶⁶ γώ μί τά πιδιά. "Εμεινα γώ δῶ κι εἰχαμι στού Θουλό ἔνα στρέμμα σπαρμένο. "Εσπειραν τά πιδιά. Μί λέν', μάμα, μεῖς θά πάμι μί τούν N. νά ἀλουνίσουμι. Τότι ἀλώνιξαμι στά Πόρονα, στού Γάζαρο. Ικεῖ εἰχαμι τά χουράφια. Πάμι, λέν', νά ἀλουνίσουμι. Πήραν κι τέσσιρα - πέντι φουρτιά⁶⁷, τέσσιρα - πέντι γαδούρια ἔνενα. Τά μάξιψαν κι πῆγαν νά ἀλουνίσουν. Ἀλώνιξαμι τότι στά χουράφια μί τς μηχανές.⁶⁸ Κί στού δρόμου πού πήγιναν, πιρνάν τή σιδηροδρομική γραμμή, ἔσπασε μιά νάρκα. Πᾶν' τώρα αὐτά ἵκει. Δέν ἥξιραν. Πήγαν ἵκει, ἀλώνισαν, ἥφιραν ἔξ - ίφτά φουρτιά, φουρτουμένα στά γαδούρια. Γυριζόντας τούς σταματοῦν ἔνας χουρουφύλακας κι ἔνας ἀγρουφύλακας. Δυό. Λέει, τ' νάρκα τν ἔβαλατι σεῖς! Ἐπειδή μπαμπάς σας εῖνι στό βουνό, τ' νάρκα τήν ἔβαλατι σεῖς! Μεῖς δέν ἔρερουμι τίπτα, ἀρχίσαν τά πιδιά νά κλαίν'. Τί, μικρά ἥταν. Πόσο ἥταν; "Ενα δίκα τέσσιρα κι τ' ἄλλου δίκα ἔξ". Σεῖς, λέει, τν ἔβαλατι τν νάρκα. Κατιβάτι τά φουρτιά! Τά ξιφουρτώνουν τά πιδιά μ' - ὑστιρα, νά μήν ἔχ' ή μάνα βάσανου! - τά κατέβασαν τά φουρτιά. Πῶς θά φουρτώσουν τώρα τά πιδούδια μ'; Τά κατέβασαν κι τά νικάτουσαν⁶⁹ νά μήν ἔχουν μέσα χειρουργουμβίδις - οὕτι ἔβαναν μί τοῦ νοῦ τς τά πιδιά γιά τέτοιου πράγμα. Νικάτουσαν, δέν ἥβραν τίπτα, τ' ἀφήνουν τά πιδιά ἔτσ! Δέ τά φόρτουσαν. Ἐφιγαν. Τώρα, τί νά κάνουν αὐτά, δυό πιδούδια; Λέει, τώρα, ού μιγάλους. Μικρός λέει τούν μιγάλουν. - "Ε!, λέει, X. πῶς κιτρίνοις! Χάλια γίνκις, λέει. Σά πιθαμένους! -Σύ, πῶς γίνκις; Κι σύ σά πιθαμένους γίνκις! (γέλια) -Μ' τώρα πῶς θά φουρτώσουμι; "Υστιρα, ἔκανι ἔνας Τουμπνός⁷⁰ ἵκει ζιγγάρ⁷¹. Τούν φώναξαν. Λέει, ἔλλα θείου μ', σέ παρακαλῶ, νά φουρτώσουμι. Κι φόρτουσαν κι τά 'φιραν δῶ τά

63. "Ετοιμη νά πετάξει.

64. Ἐννοεῖ πῶς δέν φοβόταν πολύ, δέν ἥταν φοβητοιάρης.

65. Παραγωγή.

66. Μόνο.

67. Φορτία.

68. Ἡταν οἱ ἀλωνιστικές μηχανές, οἱ λεγόμενες «πατόξες».

69. Ανακάτωσαν, ἔψαξαν.

70. Κάτοικος τοῦ χωριοῦ Τούμπα.

71. Κάνω ζευγάρι: περίφραση πού δηλώνει τό δργωμα τοῦ χωραφιοῦ.

πιδούδια μ'. Τί στιναχώρια τράβηξαν! Μή λέει, μάμα, τί ἔπαθαμι στοῦ δρόμου! Τί νά σᾶς κάνου, πιδί μου, λέω! Τί νά σᾶς κάνω! Δέ μπόρσαν νά πᾶν' νά δουλέψουν τά πιδιά μ' πουθινά. Πῶς τοῦ λέν! "Υστιρα μιγάλουσαν. Ἡρταν δῶ...

— Γιά τή δικιά σου ξωή περισσότερο νά μοῦ πεῖς.

Νά, τή δικιά μ' τή ξουή... Ἡμασταν στιναχωριμένα! Τά πιδιά μικρά, οὐ ἄντρας μ' ἥταν ἐπάνω, γώ τά εἶχα μικρά. Αύτή εἰν' ἡ δικιά μ' ἡ ξουή.

— Ή ξωή στό χωριό πῶς ἥτανε;

Πιθαμέν' ἥμαν!

— Δουλεύαν πολύ οί γυναικες τότε;

Ἐμεῖς δούλιναμι. Ποιός θά λά δουλέψ'; Νά, τά 'πιρνα, μικρούτοκα ἥταν, στοῦ χουράφ' κι δούλιναμι. Τούν N., τούν X. κι τ' Z. Τ' ἄλλα τά 'φηνα τά δυό ίδω. Ἡταν μικρά. Δέ δούλιναν.

— Ή γυναικα τότε δούλευε καί στό σπίτι καί στό χωράφι;

Ώ! Καί δῶ νά πλύνονυμι, κι νά ξμώσουμι, νά πάνονυμι κι στοῦ χουράφ'. Νά βγάλονυμι τού ψουμί, νά τς πάρονυμι κι ψουμί νά φᾶν. Τά πιδιά δηλαδή, δχι... Κι ὑστιρα, πότι⁷² μιγάλουσαν τά πιδιά μ', πάλι ξύμουνα, ἐπλυνα, νά πάω κι στοῦ χουράφ'. Κι πῶς τά μιγάλουσα κεῖν' τά πιδιά; Μή τί κόπου τά μιγάλουσα; Γώ, νά γιατί ἥμαν τέτοια κι γίνκα τώρα τέτοια!⁷³ Τότι, ἀν θά μί κοίταξες, δέ θά λά μέ γνώριζες.

— Τότε εἶχατε χωράφια κάτω στό Θολό καί πηγαίνατε;

Πῶς δέ πήγιναμι! Στό Θολό, στό Μέγα. Ίσείς δέ τοῦ ξέροτι.

— Καθόσασταν ἐκεῖ ὅλο τό καλοκαίρι;

"Οχι. Πήγιναμι, κοιμούμασταν καμιά ϐδουμάδα κι ἥρχουμασταν πάλ' στού σπίτ'. Σκάλξαμι μισίρια, καπνά. Πέντ - ἔξ μέρις καθόμασταν ἵκει. Ἐδι 'κει⁷⁴ μαγείριναμι. Σκάβαμι μιά τρύπα κι ἔβαναμι ἵκει τού κατσαρουλούδ', κι ἔβραξαμι φαΐ κι ἐτρουγαμι. Εἵμασταν πέντ - ἔξ μέρις. Πῶς θά λά γίν';

— Τί φαγητά εἶχατε ἐκεῖ;

Φασόλια, φακή, πληγούρια ἔβραξαμι. Τί θά λά ϐράσουμι, κρέας στοῦ χουράφ'; (γέλια) Τραχανά...

— Τό κάναν κι ἄλλοι αὐτό;

Πῶς δέ πήγαιναν. "Ολους ού κόσμους! Πήγιναμι, νά ποῦμι, νά φυτέψουμι καπνά. Κάθουμασταν τέσσερις - πέντι μέρις. "Ενας ἔρχουνταν, ἥπιρνι

72. "Οταν.

73. Έννοεῖ πώς πρίν ἥταν ψηλή ἀλλά ἀπό τίς κακουχίες πού πέρασε στέγνωσε καί κόντυνε.

74. 'Ακριβῶς ἐκεῖ, ἐπί τόπου.

τοῦ χασλαμά⁷⁵, πήγινι, ἥρχουνταν τού δράδ'. Μεῖς, κάθοιμασταν ἵκεī κί πιρίμιναμι τού χασλαμά νά μᾶς φέρουν. Πιρίμιναμι κι ἀπού 'δῶ ή γιαγιά νά δράσ' φαι. "Εδραξαμι κι μεῖς φαι. Κι ἥρχουμασταν ὅλους ού κόσμους, ἔτο'. Κνοί πού ἥταν νά θιρίσουν, κοιμοῦνταν στούν κάμπον.

– Έγγονή: Πού πλένουμασταν, γιαγιά;

– Πλένουμασταν. Εἶχαμι μπουκλάδις.

– Έγγονή: Τά φορέματά σας;

Τά φορέματα, ἰδῶ. Εἶχαμι τ' γιαγιά. Τά 'πλινι ή πιθιρά μας... Τά πρόκουβι! (γέλια)

[...]

– Δέν ἥταν τίποτα ή δική σας ζωή;

Τίπουτα πιδί μ! Νά, σ' εἴπα, τίπουτα δέν ἥμασταν. Ποῦ, 'γώ ν' ἀλλάξου, νά βγαίνου νύφ' κι νά πιροπατήξω, 'πώς κάνουν τώρα, 'πώς χορεύουν; Μαύρη ζουή πέρασαμι! Πῶς τού λέν! Μαύρη!

Τά παραμύθια αύτά ἀπό ποῦ τά ἔμαθες;

Φτά τά 'μαθα κουρίτο' πότε ἥμαν. Παστάλιαξαμι⁷⁶ κι ἥταν γιρουντάδις μιγάλ' - τόκουνδαν τού καπνό τότι - κί κνοί μᾶς τά 'λιγαν τά παραμύθια. Γώ, νοῦ μ' ἥταν ἵκεī. Κείνους θά λά τοῦ πεῖ τ' μέρα, 'γώ τοῦ δράδ', ἄντι, ἄλιθα! Λουγύριξ⁷⁷ ἰδέα⁷⁸ μ', τούδρισνα. "Ο, τι ἥλιγαν τούδρισνα. Μά τώρα τάχασα, τά ξέχασα.

Συνέντευξη 2η

Στά παιδικά μας τά χρόνια, δηλαδή ἀπό τό πέντι μέχρι τού δικαπέντι, ξούσαμι μιά ἀπλή ζουή. Άλλά τό χρῆμα, ή λίρα, ἥτανε εἰκοσιτρεῖς δραχμές. Πήγινις νά πάρσ ρέας, μισή δραχμή, μία ούκα. Λάδ', μισή δραχμή. Σαμόλαδο, ἀπού σουσάμ' κείνου πού γένταν - λέγουνταν σαμόλαδο - ἐκείνου

75. Χασλαμάς: Ό καπνός πού ἔχει δρεῖ ἀπό τό φυτώριο γιά νά μεταφυτευθεῖ στό χωράφι.

76. Είναι μία χαλαρή φάση στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς καί ἐπεξεργασίας τοῦ καπνοῦ. Γίνεται τό χειμώνα μέσα σέ κλειστό χῶρο, στό σπίτι ή στήν ἀποθήκη τοῦ παραγωγοῦ, ὅταν οἱ ὑπόλοιπες ἀγροτικές καλλιέργειες δρίσκονται σέ ψφεση. Ή ὅλη διαδικασία σέ συνδυασμό μέ τή συγκεκριμένη χρονική περίοδο εύνοεῖ τή συγκέντρωση πολλῶν ἀτόμων στόν ἴδιο χῶρο - συνήθως συγγενῶν - ὅπου παραλληλα μέ τήν ἐπεξεργασία του καπνοῦ μέσα στή θαλπωρή τῆς σόμπας γίνονται διάφορες συζητήσεις («μουχαμπέτια»).

77. Γυρνῶ, τριγυρνῶ.

78. Μυαλό.

μισή δραχμή. Είχαμι παντοπουλεῖον ἐμεῖς! Κείνου πού εἶχι τοῦ Γ., τοῦ μαγαζούδ' ἵκει σ' Π. πού πάν', μεῖς τούχαμι μί ἴνοίκιου, τέσσερα - πέντε χρόνια, ὥσπου νά γίν' πόλιμους. Μισή δραχμή κρέας! Αὐτήν ἡταν ζουή. Φτηνά τά πράγματα. Παράδις είχαν ἀξία. Μισή δραχμή ξέρος τί θά πεῖ; Μί μιά λίρα ἔποιπι νά πάρως πινῆντα οὐκάδις κρέας. Κί πάλι τώρα μί μιά λίρα μπωνρεῖς νά πάρως καμιά κουοπενταριά κιλά.

— Πότε γεννήθηκες;

Ἐγώ τό τέσσιρα εἴμι γεννημένος. Μαζί μί τ' θεία. Μία τάξ⁷⁹ ἡμασταν, ἕκει στού σχουλεῖον. Κι στού πρώτου θρανίου κάθουνταν αὐτή, δυό θρανία κουρτσούδια, ἔνα θρανίου τά πιδούδια, τρία, κί στού τέταρτου ἡμαν ίγώ.

— Πότε παντρευτήκατε;

Α! Μή ρουτᾶς! Πότε γεννήθκαμι!⁸⁰ (γέλια) Τού είκουντρία. Δικαουχτώ χρουνῶ πιδιά παντρεύκαμι. Μικρά. Τέλους πάντουν! "Υστιρα, μιτά ἀπού τού δικαπέντι, ἥρθι ού πρώτους πόλιμους. Μαύρη ζουή! Είχαμι κί τώρα κατουχή, ἀποῦ εἰσταν ὅσεις, πού γιννήθκατι δῶ ἀλλά ἵκειν' ἡ κατουχή, δέν ἡταν κατουχή! Θάνατους! "Οποιους εἶχι ψουμί νά συντηρήσ' τά πιδιά του, καλά. Δέν εἶχι; "Ενα στρέμμα χουράφ', ἔνα ντινικέ καλαμπόκι! Δικαπέντι οὐκάδις. "Εκλαψι κόσμους, ὅποιους δέν εἶχι ψουμί τότι! Τέλους πάντουν, ἀπού δῶ, ἀπού κεῖ, ἀπού τού δικαέξ, τοῦ "Αη Σωτήρ τήν ἡμέρα - ναι, τοῦ προυφήτη" Ήλία ἡώ πῆγα στούν κάμπου, μ' ἔδειχνε πάππους μου τά χουράφια - τοῦ "Αη Σωτήρ τήν ἡμέρα, ἔξι Αύγουστου, ἥρθαν Βούλγαροι. "Ένα χρόνο ἡταν μπαμπάδις μας δῶ, ἔντικα μῆνις. Τούν "Αγιου Απόστολο ἔγινε οὐμηρία. Τς πῆραν ἀπάν". Πάππους σ⁸¹ ἡταν ἵκει πέρα. Α., Κ. - αὐτοὶ πρόλαβαν ἔφυγαν. Κνοι⁸² δυό, κι εῖν' τ' Κ. μιά οίκογένεια, τρεῖς. Οι ἄλλοι ἔμειναν δῶ. Πῆγαν κόσμους πουλύς στοῦ λιουντάρ', κάτ' στήν Άμφιπονλη. Οι "Αγγλοι δέν τούς ἐπέτρεπαν, τς γυρνοῦσαν πίσ. Λοιπόν, μέσα σί ἔντικα μῆνις τς πῆραν ὅλ' ὕστιρα ὅμηροι στή Βουλγαρία.⁸³ "Οσ' ἔμειναν στού ἀνατολικό μέρους τῆς Βουλγαρίας, ἔζησαν καλά! "Οσ' πῆγαν στού δυτικό, πρός τήν Ωχρίδα, πρός τή Σερβία, αὐτοὶ σκουτάθκαν. "Ολοι εῖνι γραμμέν' στούν

79. Στήν Ἰδια τάξη.

80. Τότε πού γεννηθήκαμε.

81. Αναφέρεται στόν παππού μου.

82. Έκεῖνοι.

83. Περιγράφει τίς δραματικές στιγμές πού ἔζησαν οἱ Σέρρες κατά τό πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, ὅταν ἔνα μεγάλο μέρος τοῦ νομοῦ ἔπεσε στήν Βουλγαρική κατοχή κι ὁ κόσμος ἔντρομος, σχηματίζοντας καραβάνια ἀπό πρόσφυγες, προσπαθοῦσε νά φύγει ἀπό τήν περιοχή τῆς Άμφιπολης πρός τήν ἐλεύθερη πλευρά πέρα ἀπό τό Στρυμόνα.

πλάτανου.⁸⁴ Ο πατέρας μου μαξί μί αὐτούς, τούς ἵκατόν είκουσπέντι - ἵκατόν τριάντα πού ἦταν. Ἡρθαν μόνου δικατοεῖς! "Ολ' τς σκότωσαν! Ἐλιγι, ού μακαρίτης, ού πατέρας μου, «νά βγεῖς πρώτους, μι τού φκνάρ' νά σί σκουτώσ'. Νά καθήσ μέσα, ὕπνιν σί σκότουν πάλι, μί τού φκνάρ'».» Μιά ξουή...καθόλου. "Οσοι ἤταν δῶ... Γώ μί τ' θεία, μί τ' γιαγιά, πήγαμι στά Πόρνα, ἐπειδή Βούλγαροι τού στρατευμα τς τόχουν σέ δυό στρατόπιδα. "Ἐνα στρατόπιδο νά πουλιμᾶ κι ἔνα νά δουλεύ⁸⁵ χουράφια, ντουμάτις μαλιτζάνις, πιπιριές, πράσα, ὅ, τι εἶνι γιά νά τρώει στρατός. Σέ αὐτό τούν πόλιμουν ἔτο' τούν εἶχαν τού στρατό. Λοιπόν, θά πάμι μεῖς τώρα στού Γάζουρου, νά πᾶμι κι μεῖς νά μάξουμι⁸⁶ ντουμάτις πράσα, λάχανα. "Όλο τοῦ χουριό πλαλούσαμι - τί νά κάνουμι, δέν εἶχι δουλειά. Ἐφυγαν οι Βούλγαροι, ἔγινε εἰρήνη. "Ε, πήγαμι ίμεῖς μί τ' θεία⁸⁷ ἵκει - καμιά δικαριά γυναικις. Στό γυρισμό ἥρθι ό ἀδιρφός τς ἀπ' τή Βουλγαρία. Μ' ούτι σύ ἔχεις τέτοιου φόριμα! Δασκάλ!⁸⁸! Πουλόδιργια,⁸⁹ Μ' δέν ἤταν πουλόδιργια κεῖνα, καλό μ⁹⁰! Ἡρθι κι πατέρας μ'. Γώ ημαν πιδούδ, τόσους ἤταν ού πατέρας μ', ἀπού ἤταν ἄντρας⁹¹. Δέν εἶχι σακάκ'. Μί χόρτο! Αντί κουμπιά, χόρτο. "Ἐνα σακάκ' ίσα μί δῶ. Τίποντα ἄλλο! Κι ψείρα! Φορτουμένους. "Ἐτο' ἔξησαν οι δικατρεῖς - "Οσ' πήγαν στού ἀνατολικό, σώθκαν, ἔξησαν ἄνθρωποι καλά. Μέ δικό τς φυσιολογικό θάνατου, τρία, τέσσερα ἄτομα πέθαναν. "Ἐνας, ἀπού τς Β., ἵκει στού μαχαλᾶ μας, ἔνας Μ., τά Μ., ἀν ἔχεις ἀκουστά. Τρεῖς - τέσσιρις πέθαναν ἀπού φυσικό θάνατου. Οι ἄλλοι σκουτάθκαν.

— Τότε ἡ ζωή ἤταν καλύτερη ἀπό τώρα; Πῶς σοῦ φαίνεται ἡ ζωή, γενικά;

'Απού προπολεμικά, τού δικατρία; "Ε, καλή εἶνι. Αὐτή εἶνι πουλύ καλύτερη. Νά, ὅλα τά πιδιά ἔχουν φράγκα, πιδί μ! Νά, 'φτές ἀγγουνές μ' ἔχουν

84. Ό γέρικος πλάτανος πού δεοπόζει στήν πλατεία τοῦ χωριοῦ ὅπου εἶναι τό ήρωο.

85. Καλλιεργεῖ.

86. Μαξέψουμε.

87. Στήν κοινότητα συνηθίζεται οί νέοι στήν ἡλικία νά ἀποκαλοῦν τούς μεγαλύτερους μέ τόν προσφώνηση «θεῖε/α». Στήν προκειμένη περίπτωση ἀναφέρεται στή σύζυγό του πού γιά μένα ἤταν «θεία».

88. Ἐννοεῖ πώς εἶχαν ντύσιμο τόσο καλό πού ἔμοιαζε μέ τό ντύσιμο τῶν δασκάλων.

89. Πουλόδερ.

90. Μέ αυτή τήν ἐκφραση θέλει νά δείξει πόσο καλό, ἀπό ἀποψη ποιότητας, ἤταν τό συγκεκριμένο ροῦχο.

91. Υπῆρχε όμοιότητα στό ύψος, παρά τή διαφορά ἡλικίας.

παράδις. Τί θά πεῖ... μεῖς πιδιά... ξέρουν 'γώ..., πατιράδις μας ἡταν σκληροί; Πισθονδρουμικοί ἡταν; Δέν ηξεραν γράμματα; Γώ ἔχου θυγατέρα στην Ἀθήνα. Προπάντων ἡ Κ., τώρα, πού λέν' - δέ θέλου νά την πινέσου - τώρα νά δώσ' ἐξιτάσεις γιά γιατρός, θά δηγεῖ! Τόσου εξυπνου κουρίτο'. Τούν ξέλιγα τού τριάντα πέντη, τού τριάντα ἔξ:

- Πατέρα, νά στείλουμι τ' Κ. στού Γυμνάσιου, στά Σέρρας.
- Τά πιδιά, νά τά στείλουμι. Τά κουρίτσια δέ τά δηγάζου γώ ἀπού δῶ. (γέλια) "Αν τυχόν κι παρακτραποῦν, θά γιννήσουν, θά κάμουν, 'γώ πρέπ' ν' αύτουκτουνήσω!

"Ετού διοικοῦσαν οί μπαμπάδις μας!

[...]

"Αν καί ἡταν Τουρκία τότι, ώσ τού δώδικα, καλά ζούσαμι. Πιδιά δηλαδή, καλά ζούσαμι. Διότι ἥμασταν σκλαβούμεν' στούς Τούρκους, ἀλλά εἶχαμι νοικουχριό καλό. "Ολοι. "Έχ' μιτρημένα σπίτια καλά, νοικουχριά! Παράδις! Πεντακόσιες λίρες σπίτ' ἐφτιαξαμι μεῖς τού '10. "Αρα, λοιπόν, εἶχι χοῆμα. Οι καλοί νοικουχραῖοι ἡταν καλοί, πιδί μ'.

- Τή μέρα σας πῶς τήν περνάγατε;
- Από τό πέντη μέχρι τού δώδικα καλά ἥμασταν.
- Πῶς τά περνάγατε; Παιζατε;
- Παιγνίδια; Έε! Τώρα⁹², οι ἀετοί στόν οὐρανό ἡταν. "Όλος ού τόπος. Τώρα δέν ἔχει ἀητοί.

Δουλεύατε κιόλας τότε;

"Όχι. Μικρά ἥμασταν. Δέ δούλεψαμι. Ἄλλα ὅσα ἡταν δικαπέντι χρουνῶ δούλιψαν. Δικαπέντι χρουνῶ πιδιά ἥμασταν στήν κατουχή. Τήν πρώτη. "Α! τυράννια! Δέν εἶχα πατέρα ἐδῶ, ό παππούς μου εἶχε πεθάνει κεῖνες τίς μέρες. Εἶχαμε βόδια... Λέγε, γιαγιά, ἐγώ εἶπα (καί δίνει τό λόγο στή γυναίκα του νά συνεχίσει).

92. Τέτοια ἐποχή.